

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ

І. А. Волкова

СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА

Навчальний посібник

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 67.535я73
УДК 343.148.5 (075.8)
В 67

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1214 від 29.05.2008)*

Рецензенти:

Пересада А. А. — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківських інвестицій київський національний економічний університет імені В. Гетьмана;

Коваль Я. В. — доктор економічних наук, професор, завідувач відділом Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України.

Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза: *навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]* / І. А. Волкова — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 84 с. — ISBN 978-966-364-826-2.

Навчальний посібник «Судово-бухгалтерська експертиза» написаний відповідно до нової програми Міністерства освіти і науки України і містить системний виклад організації та методології судово-бухгалтерської експертизи.

В посібнику розкриваються організаційно-методичні способи попередження правопорушень суб'єктами підприємницької діяльності.

Розглядається порядок дотримання законодавства у бухгалтерському обліку та у відображенні господарських операцій.

Посібник може бути рекомендований для студентів, які вивчають судово-бухгалтерську експертизу у вищих навчальних закладах, а також може бути корисним бухгалтерам - практикам, аудиторам, фінансистам і підприємцям.

ББК 67.535я73
УДК 343.148.5 (075.8)

ISBN 978-966-364-826-2

© Волкова І. А., 2009
© Центр учбової літератури, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
<i>Лекція 1.</i> СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА, ІІ ВИДИ ТА ЗАВДАННЯ	5
<i>Лекція 2.</i> ПРЕДМЕТ І МЕТОД СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	17
<i>Лекція 3.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	24
<i>Лекція 4.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНА СТАДІЯ СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	37
<i>Лекція 5.</i> МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ОСНОВНИХ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ	50

ВСТУП

Перехід України до ринкових відносин, роздержавлення економіки, зміна форм власності та реформування судово-правової системи держави зумовлюють зростаючу потребу юридичних та фізичних осіб у кваліфікованій юридичній допомозі. У багатьох громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, у підприємств малого і середнього бізнесу постійно виникають колізії юридичного характеру. Для кваліфікованого вирішення таких проблем необхідна не тільки правова освіта, а й спеціальні знання з макро- та мікроекономіки, фінансового, управлінського, податкового обліку, економічного аналізу, державного фінансового контролю, аудиту, фінансів та, зокрема, з такої важливої інституції, як судово-бухгалтерська експертиза.

Вивчення дисципліни «Судово-бухгалтерська експертиза» є необхідною складовою у підготовці економістів вищої кваліфікації, фахівців із бухгалтерського обліку та аудиту, фінансів, банківської справи, правознавства, на яких, власне, і розрахований навчальний посібник. У ньому висвітлюються методологічні, теоретичні та практичні засади судово-бухгалтерської експертизи, розкрита дослідна стадія судово-бухгалтерської експертизи, використані результати експертних досліджень основних фінансово-господарських операцій у різних галузях економіки. Згідно з чинним законодавством України всі господарські операції мають відображатися в бухгалтерському обліку, через що основним джерелом інформації під час розслідування економічних злочинів і вирішення господарських суперечок у суді є дані первинних облікових документів, записи в регістрах бухгалтерського обліку, а також складена на підставі цих даних фінансова звітність. Тому великий обсяг судово-бухгалтерської експертизи, пов'язаної з дослідженням облікової інформації в кримінальному, цивільному та господарському процесах, має назву «судово-економічна експертиза».

ЛЕКЦІЯ 1. СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА, ЇЇ ВИДИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Поняття про судові експертизи та їх зв'язок із правоохоронною діяльністю

Чинне законодавство містить багато нормативних правових актів, які так чи інакше стосуються питань проведення експертиз усіх видів. Експертизи є одним зі способів дослідження, за допомогою яких з'ясовуються об'єктивні обставини здійснення тих чи тих дій у конкретних справах.

Порядок призначення судової експертизи визначений Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами України, Законом України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХН, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. за № 705/3145, та іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи. Експертиза — це дослідження будь-якого питання обізнаною особою-експертом (від лат. *expertus* — досвідчений). Випадки, коли призначення експертизи у кримінальних справах є обов'язковим, перелічені в ст. 76 КПК України.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» «...судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду».

Наведене формулювання має суттєві недоліки, а саме:

- воно не розкриває поняття «експерт»;
- ставить дослідження експерта у залежність від початку провадження справи відповідних органів чи суду.

Закон України «Про судову експертизу» регламентує тільки загальні гарантії, права та обов'язки експерта в процесі. Експерт — фахівець, який здійснює експертизу.

Експертиза є самостійною процесуальною формою отримання і перевірки (уточнення) наявних речових доказів.

Судова експертиза відрізняється від експертиз, що здійснюються в інших сферах діяльності, за такими ознаками:

1. Дотримання спеціальних процесуальних норм, що визначають права та обов'язки експерта і суб'єкта, яким призначено експертизу.

2. Правила підготовки матеріалів для експертизи, її призначення і проведення.

3. Провадження дослідження, яке ґрунтується на використанні спеціальних знань із різних галузей народного господарства.

4. Надання висновків, що мають силу джерела доказів. Основним нормативно-правовим документом, що регламентує правоохоронну діяльність та її зв'язок із судовими експертизами, є Конституція України, яка передбачає докладно:

В обґрунтуванні юридичної відповідальності окремих фізичних та юридичних осіб судова експертиза відіграє важливу роль. Вона здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження.

2. Види судових експертиз, їх класифікація

В експертних установах України проводяться види експертиз (класифікація за галузями знань), які передбачені Інструкцією про призначення та проведення судової експертизи, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.

З розвитком науки, появою нових технологій, зміною соціальних умов життя суспільства галузі дослідження судової експертизи поступово розширюються.

Сучасний розвиток комп'ютерної техніки і програмного забезпечення дає змогу значно розширити сферу застосування ЕОМ у процесі судово-економічної експертизи, залучити комп'ютер до виконання будь-яких логічних, аналітичних, розрахункових чи інших процедур бухгалтерського обліку.

Повторна експертиза призначається в разі порушення встановлених вимог і правил під час проведення первинної експертизи на вимогу замовника експертизи за наявності його обґрунтованих претензій до висновку первинної експертизи, а саме: коли існують сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю, або з тим, що висновки експертизи суперечать іншим матеріалам справи, а також у разі істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи.

Основною є експертиза, яка повністю вирішує всі завдання, поставлені перед нею відносно справи, що розслідується.

Додаткова експертиза проводиться в разі суттєвої зміни попередніх обставин виконання проєктів на час проведення експертизи, етапів робіт та на вимогу замовника експертизи. Додаткова експертиза призначається після розгляду судом (слідчим) висновку первинної експертизи, якщо з'ясується, що усунути неповноту або неясність висновку через допит експерта неможливо.

У постанові (ухвалі) про призначення додаткової експертизи суду необхідно зазначити, які висновки експерта суд вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження. Проведення додаткової експертизи може бути доручене тому самому або іншому експертові.

У випадках, коли виникає необхідність провести дослідження нових об'єктів або щодо інших обставин справи, суд призначає нову експертизу, яка не є додатковою.

Відповідно до вимог чинного законодавства в постанові (ухвалі) про призначення додаткової чи повторної експертизи обов'язково вказуються мотиви та підстава її призначення.

Однопредметною є експертиза, під час проведення якої досліджують один вид діяльності (бухгалтерської, медичної), тому в ній беруть участь експерти однієї спеціальності (бухгалтери, лікарі).

Комісійна експертиза призначається у випадках, коли є потреба провести дослідження за участю кількох експертів-фахівців у одній галузі знань. У разі призначення для проведення експертизи двох чи більше експертів того самого фаху одному з них керівник експертної установи (структурного підрозділу) надає право координувати діяльність інших експертів, розробляти спільний план досліджень і керувати нарадою експертів.

Комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю кількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань.

Під час проведення комплексних досліджень експерти використовують дані кількох галузей знань, застосовуються різні науково-технічні методи і прийоми; у дослідженні, як правило, беруть участь кілька спеціалістів, які репрезентують різні галузі знань.

Комплекс досліджень речових доказів у справі може бути здійснений шляхом призначення кількох різних за своїм предметом експертиз, наприклад, економічної, почеркознавчої, технічної експертизи документів.

Головним завданням комплексної експертизи є розв'язання питань, які належать до суміжних знань експертів, тобто таких, що лежать у спільній площині кількох (двох і більше) галузей знань.

За встановленими правилами експерти, котрі проводять комплексну експертизу, складають один акт експертизи, відповідаючи за його зміст та зроблені на основі дослідження висновки.

Перевага комплексного дослідження у всебічності вивчення (дослідження) речових доказів та більшій вірогідності правильного вирішення поставленого перед експертизою завдання.

Складання єдиного висновку комплексної експертизи є більш доцільним, тому що в цьому разі в одному документі в узагальненому і систематизованому вигляді даються повні відповіді на поставлені перед експертизою запитання. Це значно полегшує використання й оцінку експертного висновку для слідчих та судців.

Крім організаційних, процесуальних ознак та за її видами судову експертизу класифікують:

За місцем проведення:

- експертизи, які проводяться в експертних установах;
- експертизи, які проводяться в неекспертних установах.

Законодавство України дозволяє залучати до здійснення експертиз експертів-фахівців, котрі володіють спеціальними знаннями, для вирішення конкретних питань, що виникають у ході судової справи.

Різноманітність вирішуваних питань найчастіше не дозволяє одержати на них відповіді в рамках експертних установ. Використання досягнень науково-технічного прогресу значно розширює за сучасних умов можливості науково-дослідних інститутів у проведенні нових видів експертиз.

Підставою для проведення експертиз в експертних установах є передбачений законом процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (постанова слідчого, ухвала суду).

Організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз, контроль за своєчасним їх проведенням і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладаються на керівника експертної установи.

За термінами проведення. Строки проведення експертиз установлюються керівником експертної установи (її структурного підрозділу) в межах:

десять днів — за матеріалами з невеликою кількістю об'єктів і нескладним характером дослідження;

одного місяця — за матеріалами з великою кількістю об'єктів чи зі складним характером дослідження.

Якщо експертиза не може бути виконана у зазначені строки, більший термін установлюється за домовленістю з органом чи особою, що призначили експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення не має перевищувати 5 днів.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день направлення їх особі або органу, які призначили експертизу. У строк проведення експертизи не включається термін виконання клопотань експерта, пов'язаних з витребуванням додаткових матеріалів або усуненням інших недоліків, допущених особою або органом, які призначили експертизу.

3. Сутність судово-бухгалтерської експертизи та її зв'язок із практикою бухгалтерського обліку

Судово-бухгалтерська експертиза є одним із найпоширеніших видів судових експертиз. Необхідність у судово-бухгалтерській експертизі виникає під час розслідування і судового розгляду цивільних справ про привласнення, посадові (службові) злочини, а також відносно цивільних справ, коли необхідно проаналізувати дані про фінансово-господарські операції, що відображені у бухгалтерському обліку.

Правила проведення судово-бухгалтерської експертизи викладені в Інструкції про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз у Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції Української РСР, ухваленій Міністерством юстиції Української РСР 30.12.1974 р. Пізнішого нормативного документа, присвяченого судово-бухгалтерській експертизі, немає. Зміни чи доповнення до Інструкції також не вносились. Оскільки її було ухвалено до набуття чинності Конституцією України і Законом «Про судову експертизу», то її норми необхідно застосовувати лише в частині, що не вступає у суперечність із цими документами.

Для проведення судово-бухгалтерської експертизи слід керуватися загальними нормами про судову експертизу, закріпленими в Законі, і лише після цього застосовувати положення згаданої вище Інструкції.

Інструкція складається з 39 пунктів, в яких докладно висвітлені загальні положення відносно судово-бухгалтерських експертиз, обов'язків, прав і відповідальності експерта-бухгалтера, порядку проведення судово-бухгалтерської експертизи, висновку експерта-бухгалтера.

У чинному в Україні законодавстві вживається поняття «судово-бухгалтерська експертиза», проте визначення цього поняття не дається. Виходячи з наведеного вище законодавчого поняття судової експертизи (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») та її критеріїв, закріплених в інших нормативних документах, пропонуємо таке визначення.

Судово-бухгалтерська експертиза — це дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, котра володіє спеціальними знаннями в галузі бухгалтерського обліку (експертом-бухгалтером), з метою подання висновку стосовно кола питань, поставлених органами дізнання, попереднього слідства чи суду. Таким чином, судово-бухгалтерська експертиза — це процесуальна дія.

Судово-бухгалтерська експертиза характеризується:

- процесуально-правовим змістом;
- економічним змістом.

Процесуально-правовий зміст експертизи полягає у визначенні її як процесу, керованого системою правил, закріплених законодавчо. Із процесуально-правового погляду судово-бухгалтерська експертиза нічим не відрізняється від інших судових експертиз.

Економічний зміст судово-бухгалтерської експертизи полягає в реалізації системи знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії, економічного аналізу тощо. Перелічені особливості, пов'язані із застосуванням спеціальних знань, виокремлюють судово-бухгалтерську експертизу в самостійний вид судових експертиз.

Судово-бухгалтерська експертиза проводиться в межах кримінально-процесуального, цивільно-процесуального і господарсько-процесуального законодавства особою, яка володіє спеціальними знаннями в галузі бухгалтерського обліку, з метою становлення фактичних даних, що мають значення для справи.

Бухгалтерська експертиза вирішує питання діагностичного та профілактичного характеру, коло яких досить широке. Залежно від завдань, які мають розв'язуватися, ці питання в спеціальній літературі поділяються на кілька груп.

А. Виявлення облікових невідповідностей, механізму їх утворення, його впливу на показники фінансово-господарської діяльності, відхилення від правил ведення обліку та звітності.

Б. З'ясування обставин, за яких у бухгалтерських документах були відображені операції прийняття, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей, надходження і витрати грошових коштів.

В. Визначення відповідності порядку обліку вимогам спеціальних правил, обставин, що ускладнюють об'єктивне ведення бухгалтерської звітності.

Судово-бухгалтерська експертиза призначається на стадіях розгляду справ, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду і порушуються за наслідками контролю, який виявив конфліктні ситуації, що стали предметом судового розгляду, у випадках:

- якщо результати (висновки) ревізії суперечать матеріалам справи і усунення цих суперечностей потребує висновку експерта;
- наявності суперечностей у висновках первинної і повторної документальної ревізії;
- наявності суперечностей, які виникають щодо правильності визначення сум податків, обов'язкових платежів, недоїмки, пені податковими службами;
- провадження справ про банкрутство для визначення фінансового стану боржника;
- застосування ревізором ДКРСУ чи ревізором-інспектором ДПСУ сумнівних методів визначення матеріальної шкоди;
- коли експерт іншої спеціальності не може зробити обґрунтованого висновку без додаткового дослідження матеріалів справи експертом-бухгалтером;
- у разі обґрунтованого клопотання обвинувачуваного про призначення експертизи.

Проведення судово-бухгалтерської експертизи доручають досвідченим спеціалістам, ученим, які володіють професіональними знаннями та застосовують новітні наукові методи досліджень.

Наука виконує пізнавальну, практичну і виховну функції, які використовуються спеціалістами для виявлення правопорушень і здійснення профілактичних заходів для їх попередження (запобігання, недопущення). Названі функції (від лат. *functio* — призначення) застосовує судово-бухгалтерська експертиза.

Судово-бухгалтерська експертиза визначає правильність відображення фактів фінансово-господарської діяльності підприємства (фірми), організації, установи в документах бухгалтерського обліку та звітності.

4. Завдання судово-бухгалтерської експертизи та її зміст

Як важливий інструмент захисту інтересів громадян і юридичних осіб судово-бухгалтерська експертиза виконує цілу низку найважливіших завдань, які визначені Інструкцією «Про призначення і проведення судових експертиз», затвердженою наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 (ст. 110). Коло питань, які висвітлюються в процесі судово-бухгалтерської експертизи, визначається її завданнями, а саме:

- установлення документального обґрунтування нестачі або наявності лишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, а також розміру завданих матеріальних збитків за відповідний період часу і місце їх здійснювання;

- установлення правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;

- визначення і підтвердження розміру матеріальних збитків, завданих посадовими і матеріально відповідальними особами в результаті умисних корисливих правопорушень;

- установлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів у бухгалтерському обліку та звітності;

- підтвердження виявлених недоліків у організації бухгалтерського обліку, звітності та контролю фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарської діяльності, які сприяли завданню матеріальних збитків;

- >- установлення обґрунтування списання сировини, матеріалів, готової продукції, товарів;

- установлення правильності визначення оподатковуваного прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та обчислення розмірів податків;

- установлення причин, які сприяли умисному зловживанню;

- установлення документального обґрунтування вимог позивача і заперечень відповідача в частині, що стосується доцільності позову.

Виходячи з поставлених завдань, судово-бухгалтерська експертиза після її проведення дає можливість відповісти на цілу низку запитань, а саме:

- чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації нестача (лишок) товарно-матеріальних цінностей на даному підприємстві за конкретний період?

- в який саме період утворилась нестача і хто був відповідальним за збереження товарно-матеріальних цінностей у цей період?

- яким є розмір матеріальних збитків, завданих у зв'язку з нестачею?

- чи підтверджено документально висновки ревізії в частині, що стосується завищених обсягів і вартості виконаних робіт (наданих послуг)?

- чи підтверджується документально вказане в акті заниження прибутку за визначений період, а якщо підтверджується, то чи правильно обчислена сума додаткових податків?

- чи підтверджується документально вказаний в позовній заяві розмір завданих збитків у зв'язку з невиконанням відповідачем умов угоди?

- які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку, звітності і контролю, сприяли заподіянню матеріальних збитків?

- чи обґрунтовано виплачена заробітна плата за певну роботу, якщо ні, то в якій сумі завищена чи занижена?

- чи не завищена в документах фактична наявність товарів понад їх максимально можливий залишок станом на визначену дату?

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язане з перевіркою дотримання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів у облікових регістрах бухгалтерського обліку тощо.

Як бачимо, спектр питань, що розв'язуються в межах судово-бухгалтерської експертизи, досить великий.

Перелік матеріалів, що передаються експерту, залежить від завдань, поставлених перед ним слідчим чи судом у конкретній справі.

Серед основних завдань, що вирішуються судово-бухгалтерськими експертами, виділяють такі: завдання, пов'язані з ідентифікацією об'єктів, діагностичні завдання, завдання, зумовлені експертною профілактикою.

5. Історичні аспекти розвитку судово-бухгалтерської експертизи

Спеціальні знання з бухгалтерського обліку, фінансів, економіки застосовувалися під час розгляду справ у судах ще на початку XX століття.

Облік виник у Давньому Єгипті, Вавилоні, Єрусалимі, коли царський контролер (експерт) підтверджував достовірність звіту пожертвувань, складеного головним жерцем.

В епоху Відродження книги подвійної бухгалтерії Луки Пачолі використовувались у судах для перевірки достовірності даних обліку.

В Англії судово-бухгалтерська експертиза з'явилась, коли почали запроваджувати посади контролерів-аудиторів.

На всіх стадіях розвитку теоретики бачили в експертизі інструмент, необхідний для провадження слідства і суду (французький процесуаліст Банье), а експерта вважали науковим свідком (англо-американські процесуалісти).

У 1921 р. в Петрограді при Північно-Західній торговельній палаті було створено відділ обліково-фінансових експертиз, який у подальшому був реорганізований в інститут відповідальних бухгалтерів, а 1923 р. при Московському відділенні Російського технічного товариства для проведення експертиз за завданнями судів у складі відділу обліку господарської діяльності було організовано бюро бухгалтерської експертизи і консультацій. Такі зміни відбувались у цій системі і в Україні.

Робота щодо організації бухгалтерської експертизи вдосконалювалась, створювались відповідні підрозділи. Зокрема, у 1925 р. при Народному комісаріаті робітничо-селянської інспекції СРСР, насамперед з числа спеціалістів, що працювали в державних організаціях, було створено Інститут державних бухгалтерів-експертів.

Один з основних етапів становлення та подальшого інтенсивного розвитку цієї галузі знань припадає на кінець 40-х рр.

04.06.1947 р. Президією Верховної Ради СРСР був ухвалений Указ «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна». Виконання цього Указу стало причиною збільшення кількості справ з розслідування господарських злочинів, що, у свою чергу, вимагало значно ширшого застосування спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку і звітності та одержання доказів у формі висновків експертів-бухгалтерів. Отже, виникла необхідність створення відповідної експертної установи. Розпорядженням Голови Ради Міністрів СРСР від 02.08.1948 р. № Ю814 р. при Міністерстві фінансів СРСР було створено Бюро державної бухгалтерської експертизи з філіями при міністерствах фінансів союзних та автономних республік і фінансових органах на місцях.

Діяльність Бюро бухгалтерської експертизи регулювала низка нормативно-правових документів: положення про Бюро держав-

ної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів СРСР, ухвалене Радою Міністрів СРСР 19.05.1952 р., інструкція Міністерства фінансів щодо застосування цього положення, а також порядок розрахунків за бухгалтерські експертизи.

Згідно із зазначеними Положеннями та Інструкцією були сформовані Бюро бухгалтерської експертизи та його філії з постійними штатними кадрами експертів-бухгалтерів у республіках, у тому числі й в Україні, а також областях та містах Москві і Ленінграді. Зазначеним Положенням на Бюро та його філії покладалась функція з проведення бухгалтерських експертиз у кримінальних і цивільних справах за завданнями органів розслідування, прокуратури, судів та арбітражу.

У 1957 р. Радою Міністрів УРСР республіканську філію було перетворено на Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів УРСР з філіями при обласних відділеннях. А 02.02.1957 р. Радою Міністрів УРСР ухвалено постанову № 111 «Про Бюро державних бухгалтерських експертиз при Міністерстві фінансів України». Відповідно до цієї постанови Міністерством фінансів України було видано Інструкцію від 20.06.1957 р. № 1 щодо застосування зазначеної постанови.

Для поліпшення діяльності Бюро та координації функцій постановою Ради Міністрів УРСР від 04.01.1970 р. Бюро і його обласні філії в повному складі штатних працівників підпорядковано Міністерству юстиції України.

Зі становленням Бюро бухгалтерської експертизи розпочався новий етап розвитку судово-бухгалтерської експертизи в Україні.

Міністерством юстиції України за погодженням з Прокуратурою та Верховним Судом України було розроблено Інструкцію «Про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції України» від 30.12.1974 р. Це був перший в Україні нормативно-правовий документ, яким визначались процесуальні, організаційні, правові засади призначення та проведення бухгалтерських експертиз.

Протягом трьох десятиліть підпорядкування бухгалтерської експертизи Міністерству юстиції України структура і функції Бюро та його філій зазнали певних змін: обласні філії Бюро були перетворені на міжобласні та їх експертні підрозділи, за якими закріплювались зони обслуговування відповідних територій.

У квітні 1990 року республіканське Бюро було ліквідовано, а кадровий склад експертів-бухгалтерів Бюро та міжобласних філій з відповідними функціями передано до Київського і Харківського

науково-дослідних інститутів судових експертиз та Одеської лабораторії південного регіону України.

Після ухвалення 1994 р. Закону України «Про судову експертизу» значно розширилася система науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України. Так, у 1995 р. на базі лабораторій та відділень було створено Донецький, Львівський та Одеський науково-дослідні інститути судових експертиз, а на їхні відповідні підрозділи покладено функції з виконання судово-бухгалтерських експертиз.

За ці роки лабораторії судово-бухгалтерської експертизи значно розширили коло розв'язуваних ними завдань, почали проводити складні та нові види економічних досліджень. Експерти-бухгалтери оволоділи новими економічними спеціальностями з дослідження документів про фінансово-кредитні операції, економічну діяльність підприємств і організацій. З розширенням кола і завдань, що вирішувались експертами-бухгалтерами, виникла необхідність у зміні самої назви цього виду експертизи. Рішенням Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30.01.2001 р. судово-бухгалтерську експертизу було перейменовано на судово-економічну.

Сучасне тлумачення судово-бухгалтерської (судово-економічної) експертизи полягає в тому, що в її функції входять економічні дослідження конфліктних ситуацій у господарській діяльності, які стали об'єктами розслідування правоохоронними органами для усунення та запобігання їм у майбутньому.

ЛЕКЦІЯ 2. ПРЕДМЕТ І МЕТОД СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1. Предмет і об'єкти судово-бухгалтерської експертизи

Визначення загального поняття предмета судово-бухгалтерської експертизи ґрунтуються на знаннях у галузі бухгалтерського обліку, потрібних для розв'язання питань, які виникають у судово-слідчій практиці. У кожному конкретному випадку використовується не вся сукупність бухгалтерських знань, а лише ті з них, як і необхідні для відповіді на поставлені запитання. При цьому бухгалтер повинен мати необхідну кваліфікацію і бути компетентним у своїй спеціальності.

В економічній літературі немає єдиного визначення предмета судово-бухгалтерської експертизи. За В. Д. Понікаровом, «...предмет судово-облікової експертизи визначається конкретними поставленими завданнями і змістом питань, які вона вирішує. Як правило, основні питання, на які експерт повинен дати відповідь у своєму висновку, пов'язані з обґрунтуванням висновків проведеної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, яке перевіряється».

Як зазначає Л. Ф. Алексєєва в «Основах судово-бухгалтерської експертизи», «...предметом судово-бухгалтерської експертизи слід вважати відображення фінансово-господарської діяльності підприємства у відповідних документах. Отже, предметом судово-бухгалтерської експертизи є бухгалтерські проведення, які відбивають фінансово-господарську діяльність і є її частиною».

За М. І. Камликом, «...предметом судової бухгалтерії є негативні зміни в господарській діяльності підприємств і організацій, які спричинені будь-якими деструктивними факторами».

На наш погляд, предметом судово-бухгалтерської експертизи є бухгалтерські операції, що відбивають фінансово-господарську діяльність і разом з тим є певною мірою її частиною та потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини у конкретній справі.

Це поняття предмета судово-бухгалтерської експертизи базується на тому, що його сутність характеризується такими особливостями:

- зв'язком з господарською діяльністю;
- відображенням у бухгалтерському обліку;
- колом питань, поставлених слідчим (судом) експерту-бухгалтеру;

- наявністю висновку, зробленого спеціалістом у галузі бухгалтерського обліку.

Проте необхідно розрізняти поняття судово-бухгалтерської експертизи як дослідження явищ господарської діяльності і як предмета судово-бухгалтерської експертизи, яка проводиться у конкретній справі.

У першому випадку *предметом експертизи* є питання, які входять до компетенції бухгалтера-експерта, у другому — *предметом експертизи* є питання слідчого або суду, що поставлені бухгалтеру-експерту в конкретній справі.

Поняття предмета судово-бухгалтерської експертизи тісно пов'язане з поняттям об'єкта експертного дослідження.

Об'єктами судово-бухгалтерської експертизи є:

1. Облікові бухгалтерські документи.
 2. Облікові регістри, в яких відображені господарські операції (книги, журнали-ордери, оборотні відомості, картки обліку тощо).
 3. Комп'ютерна інформація.
 4. Документи бухгалтерської звітності (звіти касирів, авансові звіти, товарні звіти матеріально відповідальних осіб та ін.).
 5. Форми фінансової звітності підприємства.
 6. Матеріали інвентаризацій (інвентарні описи, звіряльні відомості, протоколи рішень інвентаризаційних комісій, пояснення матеріально відповідальних осіб).
 7. Акти проведених ревізій.
 8. Інші офіційні документи (накази про прийняття на роботу і звільнення, трудові договори і контракти, договори про матеріальну відповідальність, листування з банками, різні довідки тощо).
 9. Протоколи допитів обвинувачуваних та свідків, протоколи очних ставок, огляд і вилучення документів.
 10. Неофіційні документи, що мають значення для судово-бухгалтерської експертизи.
 11. Висновки експертів інших галузей знань (товарознавчої, будівельної, технологічної та ін.).
 12. Інші документи, що регламентують діяльність суб'єкта.
- Експерт-бухгалтер може досліджувати лише ті документи, які є в справі і надані йому слідчим або судом.
- Якщо в основу дослідження покладена лише ксерокопія документа, то експерт має зазначити це у своєму висновку.
- Документ, наданий на дослідження експерту, має бути перевіреним ним як з формального боку, так і за суттю відображених у ньому операцій. Згідно з Положенням про документальне забез-

печення записів у бухгалтерському обліку (затверджене наказом Міністерства України від 24.05.1995 р. № 88) для того щоб, документ мав юридичну силу і доказовість, він має містити всі передбачені обов'язкові реквізити.

Усі документи, з якими працює експерт, можна класифікувати як доброякісні та недоброякісні.

Експерт-бухгалтер не вправі втручатися у вирішення питання про дійсність документів — це виходить за межі його компетенції.

До об'єктів судово-бухгалтерської експертизи належить уся первинна документація, в якій із застосуванням грошових та натуральних вимірників відображається фінансово-господарська діяльність суб'єкта, а також бухгалтерські регістри, фінансова звітність, розпорядчі та інші документи, дані автоматизованої системи обробки інформації, що регламентують діяльність суб'єкта.

2. Методи, методичні прийоми і процедури судово-бухгалтерської експертизи

У широкому значенні метод — це:

- спосіб пізнання, дослідження об'єктів, явищ;
- прийом, спосіб або характер діяльності.

Кожна наука, у тому числі й судово-бухгалтерська експертиза, досліджує свій предмет за допомогою загальнонаукових і власне наукових методів.

Методом судово-бухгалтерської експертизи є сукупність методичних прийомів і способів, які застосовуються експертом-бухгалтером під час дослідження документів та інших матеріалів, наданих йому слідчим або судом.

Розвиток судово-бухгалтерської експертизи як економіко-правової дисципліни нерозривно пов'язаний зі створенням її методології, яка включає в себе систему загальнонаукових і власне наукових методів і прийомів дослідження (рис. 2.1).

Загальнонаукові методи є сукупністю принципів і категорій матеріалістичної діалектики та загальнонаукової теорії пізнання.

Вони базуються на використанні таких прийомів, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, аналогія, моделювання, системний і функціонально-вартісний аналіз.

Таким чином, загальнонаукові методи в практиці органів внутрішніх справ частіше за все використовуються для виявлення ознак скоєння корисливих правопорушень.

Рис. 2.1. Схема методів та методичних прийомів судово-бухгалтерської експертизи

Власне наукові методи дослідження розроблені на основі досягнень економічних і юридичних наук, досвіду слідчої, контрольно-ревізійної і судово-експертної практики. До них належать такі прийоми:

- 1) розрахунково-аналітичні;
- 2) документальні;
- 3) органолептичні;
- 4) узагальнення, оцінювання та реалізація результатів експертизи.

Розрахунково-аналітичні прийоми включають:

- а) економічний аналіз;
- б) статистичні розрахунки;
- в) економіко-математичні методи.

Слідча і судова практики як докази в кримінальній справі використовують не всі матеріали економічного аналізу, а лише ті з них, які, виявляючи негативне відхилення, не мають задовільних економічних пояснень, але логічно розкривають свій зв'язок з розслідуваними злочинами.

Проте виявлення в ході економічного аналізу негативних тенденцій і відхилень від нормативного перебігу виробничих процесів за нормами самі по собі не є порушенням законодавства, а лише вказують напрямок проведення більш докладного подальшого дослідження. Докази ж скоєння протиправних дій у сфері економіки встановлюються документальними і органолептичними прийомами судово-бухгалтерської експертизи.

Документальні прийоми судово-бухгалтерської експертизи включають такі види контролю наданих матеріалів:

- формальну й арифметичну перевірки документів;
- нормативно-правову оцінку відображених у документах господарських операцій;
- логічний контроль об'єктивної можливості виконання документально оформлених господарських операцій;
- цілковите і нецілковите (у т. ч. вибіркове) спостереження;
- зустрічну перевірку документів або записів у облікових регістрах через порівняння їх з однойменними чи взаємозв'язаними даними підприємств і організацій, з якими підприємство, що перевіряється, має господарські зв'язки;
- спосіб зворотного рахунку, що ґрунтується на попередній експертній оцінці матеріальних витрат, з метою подальшого визначення (зворотним рахунком) величини безпідставних списувань сировини та матеріалів на виробництво окремих видів продукції;

- оцінку законності й обґрунтованості господарських операцій за даними кореспондуючих рахунків бухгалтерського обліку і т. ін.

Ці прийоми є єдиними як під час проведення ревізій, так і в ході бухгалтерської експертизи. Конкретні ж процедури досліджень бухгалтерських документів залежать від способів використання облікових даних для порушень чинного законодавства і маскування зловживань.

При цьому порушення законодавства знаходить своє відображення в облікових документах у трьох формах:

- суперечність (невідповідність) у змісті окремого документа;
- суперечність у змісті кількох взаємозв'язаних документів;
- порушення чинного порядку відображення господарських операцій.

Методи дослідження облікової інформації можна розділити на такі групи:

I. Прийоми дослідження окремого документа.

II. Прийоми дослідження кількох документів, які відображають одну й ту саму або взаємозв'язані операції.

III. Прийоми перевірки відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку.

Використання в судово-експертній практиці прийомів документального дослідження дозволяє дати кількісну та якісну оцінки виявленим недолікам, установити відповідальних за них посадових осіб і визначити розмір їхньої матеріальної відповідальності.

Органолептичні прийоми (експертами застосовуються тільки результати, а проводять такі роботи ревізори та інші спеціалісти) включають:

а) контрольні заміри робіт, що застосовуються для перевірки наявності виконаних будівельно-монтажних робіт, обсягів виробництва, робіт і послуг;

б) суцільні (безперервні) спостереження — прийом статистичного контролю фактичного стану об'єкта (наприклад, проведення хронометражних спостережень під час експертизи норм виробітку);

в) вибіркові спостереження — прийом статистичного дослідження якісних характеристик об'єкта, коли суцільний контроль технічно неможливий (наприклад, для визначення дефектів товарів, які надходять у торгівлю);

г) технологічні експертизи — прийом контролю інженерної і технічної підготовки виробництва, а також якості продукції, що випускається (наприклад, контрольний запуск сировини і матеріалів у виробництво, який застосовується для визначення обґрунтованості норм витрат матеріальних ресурсів, і вихід готової продукції);

г) службове розслідування — сукупність прийомів перевірки дотримання службовими особами та іншими працівниками нормативно-правових актів, що регулюють виробничі відносини в різних галузях народного господарства;

д) експеримент — науково організований дослід з метою експертного дослідження результатів виконаних процесів.

Методичні прийоми узагальнення, оцінювання і реалізації результатів експертного дослідження включають класифікацію і групування правопорушень за їхньою економічною однорідністю та хронологічною послідовністю, аналітичну систематизацію даних експертизи способом оформлення таблиць, складання експертного висновку і передачу його правоохоронним органам, оцінку його слідчим і судом, допит експерта і розробку на підставі експертних висновків профілактичних заходів, спрямованих на зміцнення законності і правопорядку.

Усі згадані прийоми можна поділити на прийоми загальної методики та прийоми часткової методики.

Прийоми загальної методики є однаковими для всіх видів контролю (ревізія, аудит) і застосовуються експертом незалежно від характеру злочину, який розслідується, галузі економіки і специфіки підприємства (методи економічного аналізу, прийоми документального дослідження і методи фактичного контролю).

Проте способи скоєння злочинів у різних галузях економіки мають свої характерні риси і специфіку відображення в обліку. Тому експерт-бухгалтер нарівні із загальними прийомами застосовує і часткові.

Прийоми часткової методики залежать від характеру правопорушень, місця їх скоєння, особливостей документування і обліку операцій, що застосовуються на конкретному підприємстві.

Сукупність часткових прийомів, які використовуються в процесі дослідженні матеріалів конкретних справ, становить зміст часткової методики судово-бухгалтерської експертизи, яка постійно визначається експертом-бухгалтером залежно від його досвіду і кваліфікації для розв'язання конкретно поставлених питань.

ЛЕКЦІЯ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1. Загальна організація судово-бухгалтерської експертизи в Україні

Організація (від фр. *organisation*) — це побудова, впорядкування певного процесу, явища тощо.

Судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби:

- науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України;

- експертні служби Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони та Служби безпеки України.

Координацію організації судово-експертної діяльності в Україні здійснює Міністерство юстиції України.

Одними з основних завдань Міністерства юстиції є організація експертного забезпечення правосуддя, формування державного замовлення на науково-дослідні роботи в галузі судової експертизи, контроль за діяльністю підвідомчих науково-дослідних інститутів судових експертиз, координація роботи відповідних державних органів з питань розвитку судової експертизи, контроль за судово-експертною діяльністю, атестація судових експертів.

У системі Міністерства юстиції діють Київський, Харківський, Львівський, Одеський та Донецький науково-дослідні інститути судових експертиз, які мають філії у Вінниці, Дніпропетровську, Тернополі, Чернігові, Сімферополі, Севастополі, Херсоні, Черкасах.

Експертні установи Міністерства охорони здоров'я України складаються зі судово-медичних бюро та судово-психіатричних відділень, які є майже в кожному обласному центрі.

У системі Міністерства внутрішніх справ України для проведення судових експертиз створено криміналістичний центр, який має обласні філії.

Крім того судово-експертна діяльність може здійснюватись на підприємницьких засадах на підставі спеціальних дозволів, а також окремими громадянами на підставі разових договорів. Міністерство юстиції України веде реєстр атестованих експертів державних і підприємницьких структур та громадян. Органи

дізнання, попереднього слідства та суди зобов'язані доручати проведення судових експертиз здебільшого спеціалістам, внесеним до цього реєстру.

Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності покладається на ті міністерства та відомства, до складу яких входять відповідні спеціалізовані установи та заклади, що здійснюють відповідний вид судової експертизи, у тому числі й судово-бухгалтерську.

Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи.

На Координаційну раду з проблем судової експертизи покладається обговорення та розробка рекомендацій.

Організаційно-фінансове забезпечення судово-бухгалтерської експертизи в Україні визначається Законом України «Про судову експертизу».

Здійснення науково-дослідними установами судових експертиз, наукових розробок з питань організації та проведення судових експертиз фінансується з державного бюджету. Виконання судових експертиз іншими спеціалізованими установами та відомчими службами фінансується за рахунок коштів, що виділяються їм на цю мету з державного та місцевих бюджетів, а науково-дослідними установами — за рахунок замовника.

Інші роботи зазначені установи та служби проводять на госпрозрахункових засадах.

Перелік державних платних послуг, які надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.08.1999 р. № 1432. Ці послуги надаються інститутами судових експертиз юридичним та фізичним особам на договірних засадах за плату в обсязі витрат, пов'язаних з їх виконанням.

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про судову експертизу» на працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз поширюються особливості матеріального та соціально-побутового забезпечення, передбачені Законом України «Про державну службу».

Керівники спеціалізованих установ та відомчих служб за отримання згоди від органу або особи, які призначили судову експертизу, мають право включати до складу експертних комісій спеціалістів інших держав. Такі спільні експертні комісії здійс-

нюють судові експертизи відповідно до умов та положень процесуального законодавства України. Плата іноземним фахівцям за участь у судовій експертизі та відшкодування інших витрат, пов'язаних з її виконанням, здійснюється, відповідно, за домовленістю сторін.

Спеціалізовані установи та відомчі служби, які виконують судові експертизи, користуються правом установлювати міжнародні наукові зв'язки з інституціями криміналістики інших країн, проводити спільні наукові конференції, обмінюватися науковою інформацією та випускати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики.

Охорону приміщень і територій установ судових експертів забезпечує Міністерство внутрішніх справ за рахунок коштів, які виділяються йому для цього з державного бюджету.

2. Процес судово-бухгалтерської експертизи та його стадії

Як будь-який дослідний процес, провадження експертизи включає такі стадії (рис. 3.1):

- підготовчу;
- організаційно-методичну;
- дослідну;
- узагальнення, оцінки і реалізації результатів експертизи.

Провадження судово-бухгалтерської експертизи являє собою системне дослідження господарських процесів, у яких виникли конфліктні ситуації в правовідносинах, з метою встановлення доказів істини для їх правового врегулювання.

3. Порядок атестації судових експертів та основні кваліфікаційні вимоги до них

В Україні застосовується атестація судових експертів узагалі та експертів-бухгалтерів зокрема.

Метою атестації судового експерта є забезпечення належного професійного рівня керівних працівників та фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи.

Залежно від спеціалізації і рівня підготовки їм присвоюють кваліфікацію судового експерта з дозволом проведення певного виду експертиз і кваліфікаційний клас.

Рис. 3.1. Стадії процесу
судово-бухгалтерської експертизи

Порядок проведення атестації та присвоєння кваліфікаційних класів визначається міністерствами і відомствами, до систем яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи.

У системі Міністерства юстиції України створюються:

1) експертно-кваліфікаційні комісії (ЕКК) науково-дослідних інститутів судових експертиз;

2) центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України (ЦЕKK).

Саме визначення рівня професійної підготовки працівників інститутів через їхню атестацію для присвоєння кваліфікації та кваліфікаційного класу судового експерта є головним завданням експертно-кваліфікаційних комісій, науково-дослідних інститутів, статутів судових експертиз.

Експертно-кваліфікаційна комісія створюється у складі:

- керівника інституту або його заступника;
- керівників структурних підрозділів;
- найдосвідченіших спеціалістів, які мають кваліфікацію судових експертів, стаж наукової та практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років;
- спеціалістів з процесуальних питань судової експертизи.

Серед таких спеціалістів має бути не менше двох фахівців тієї спеціальності й того класу, з яких комісія проводить атестацію.

Комісія формується з постійних членів та змінного складу.

До постійного складу комісії входять:

- голова;
- заступник голови;
- секретар;
- фахівці з процесуальних питань.

ЕКК відповідно до покладених на неї завдань:

- розглядає подання, складене безпосереднім керівником експерта, який підлягає атестації, та документи, що додаються (характеристика, копія диплома про освіту, витяг з трудової книжки);
- організує попереднє рецензування поданих рефератів та проєктів висновків експертів;
- допускає експерта або відмовляє йому в допуску до атестації;
- приймає кваліфікаційний іспит.

Кандидати на здобуття кваліфікації експерта-бухгалтера складають письмовий (реферат і проєкти висновків експерта) та усний (співбесіда) іспити з питань бухгалтерського, податкового обліку, з економічного аналізу, контролю й аудиту, судово-бухгалтерської експертизи, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права.

За наслідками іспиту та перегляду відповідних документів залежно від рівня професійних знань, стажу і досвіду експерта ЕКК ухвалює одне з таких рішень:

- про присвоєння відповідного кваліфікаційного класу та кваліфікації судового експерта;

- про підтвердження раніше присвоєного кваліфікаційного класу та кваліфікації;
- про пониження кваліфікаційного класу судового експерта;
- про позбавлення кваліфікаційного класу та кваліфікації судового експерта;
- про відмову в присвоєнні кваліфікації судового експерта.

Результати атестації щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта заносять до атестаційного листка, що підписується головою на засіданні ЕКК, секретарем та членами комісії, які брали участь у засіданні, і повідомляються працівнику, котрий атестувався, одразу після проведення засідання.

Матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення діяльності експертно-кваліфікаційних комісій покладається на інститути, в яких працюють комісії. ЕКК користується штампом і печаткою інституту, в якому працює.

Основні завдання Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції:

- проведення атестації з метою присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур і громадянам;
- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, що працюють у державних, підприємницьких структурах або одноосібно;
- визначення порядку та умов підвищення кваліфікації судових експертів.

Для присвоєння кваліфікації та кваліфікаційного класу фахівці державних установ повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку в галузі судової експертизи, знати чинне законодавство та інші нормативні акти, що регулюють порядок призначення і проведення судових експертиз.

На підставі рішення комісії фахівцю видається, відповідно, Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта. Свідоцтво підписується головою комісії і секретарем, засвідчується печаткою ЦЕКК, реєструється в журналі, який веде секретар комісії.

Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта дійсне протягом п'яти років для працівників інститутів та інших державних експертних структур і трьох років — для громадян, що працюють у підприємницьких структурах або проводять судові експертизи за разовими договорами. Термін дії свідоцтва продовжується після підтвердження експертом своєї кваліфікації, про що ставиться відповідна позначка у свідоцтві.

Кандидати на здобуття кваліфікації за спеціальністю економічної експертизи можуть атестуватися за такими експертними спеціальностями:

1. Дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності.
2. Дослідження документів про фінансово-кредитні операції.
3. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій.

Фахівці, яким присвоєна кваліфікація судового експерта, вносяться до Реєстру атестованих судових експертів державних та підприємницьких структур і громадян відповідно до чинного законодавства України.

Цей реєстр є офіційною автоматизованою системою обліку спеціалістів, яким органи дізнання, досудового слідства, суду мають переважно доручати проведення судових експертиз.

До Реєстру атестованих судових експертів державних та підприємницьких структур і громадян вносять такі дані про спеціалістів:

- реєстраційний номер;
- прізвище, ім'я та по батькові судового експерта;
- дата включення до реєстру;
- вид експертизи, експертна спеціальність;
- адреса, телефон, факс судового експерта державної, підприємницької структури або судового експерта-громадянина;
- назва експертно-кваліфікаційної комісії, дата та номер її рішення;
- номер та термін дії свідоцтва;
- кваліфікаційний клас судового експерта.

Кожному судовому експерту в реєстрі присвоюється особистий реєстраційний номер, що складається з:

- букви Д — для судових експертів державних структур;
- букви П — для судових експертів підприємницьких структур;
- букви Г — для судових експертів—громадян;
- порядкового номера державної реєстрації;
- року реєстрації.

Підставою для виключення з реєстру є рішення експертно-кваліфікаційної комісії державної структури:

- про позбавлення кваліфікації судового експерта та кваліфікаційного класу;
- про скасування свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта через визнання судового експерта недієздатним або його засудження.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до відповідальності:

- дисциплінарної;
- матеріальної;
- адміністративної;
- кримінальної.

Центральна експертно-кваліфікаційна комісія виступає як апеляційна комісія з розгляду скарг фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз на рішення експертно-кваліфікаційних комісій інститутів.

Основними завданнями Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України є:

- проведення атестації з метою присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур та громадянам;
- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів;
- визначення порядку та умов підвищення кваліфікації судових експертів.

Судово-експертна діяльність (яка до 2000 р. підлягала ліцензуванню) може здійснюватись на підприємницьких засадах, а також окремими громадянами за разовими договорами. Скасування ліцензування судово-експертної діяльності, яка була зафіксована в Законі України «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності», призвело до того, що до сфери судової експертизи приєдналась велика кількість експертів-підприємців. Вони, з одного боку, надають певну допомогу в забезпеченні правосуддя додатковою кількістю експертиз у кримінальних і цивільних справах, а з іншого — їхні дослідження без належного нагляду з боку Міністерства юстиції можуть заподіяти шкоду інтересам правосуддя.

Метою атестації судових експертів є забезпечення належного професійного рівня фахівців, які підтверджують свою кваліфікацію за відповідними спеціальностями.

4. Організація інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи

Дуже важливе значення під час проведення судово-бухгалтерських експертиз має інформаційне забезпечення.

Стаття 20 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що установи, організації та підприємства незалежно від форми

власності зобов'язані надавати спеціалізованим установам та відомчим службам, які проводять судові експертизи, на їхні запити натуральні зразки або каталоги своєї продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення і оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи.

Спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи, мають право отримувати від судів, органів дізнання і попереднього слідства знаряддя злочину та інші речові докази, щодо яких закінчено провадження у справах, для використання в експертній і науковій діяльності.

Інформаційне забезпечення експертизи являє собою сукупність відомостей, які характеризують фактичний стан об'єкта дослідження та його законодавчо-нормативне, нормативно-правове забезпечення, що регламентує процес проведення судово-бухгалтерської експертизи (рис. 3.2).

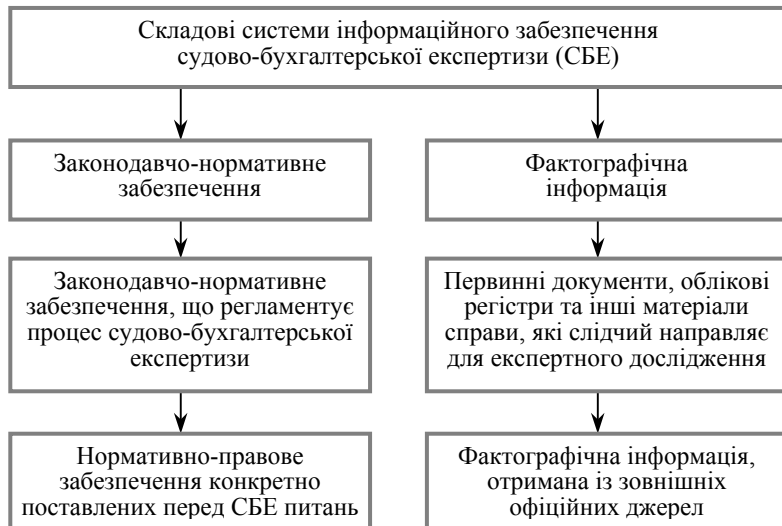

Рис. 3.2. Система інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи

Основними завданнями організації інформаційного забезпечення є:

- інформування учасників судово-бухгалтерської експертизи про стан досліджуваних об'єктів;
- інформування учасників експертизи про функціонування даних об'єктів і відповідність нормативно-правовим актам та законодавству;

- інформаційне забезпечення експерта-бухгалтера і працівників правоохоронних органів з питань, що стосуються розслідування справ.

Фактографічна інформація — сукупність даних економічного характеру про факти, що дійсно відбулися у виробничій і фінансово-господарській діяльності підприємства та відображені у первинних документах бухгалтерського обліку, облікових регістрах бухгалтерського, оперативного і статистичного обліку, а також у звітності про діяльність підприємства.

Основна діяльність експерта-бухгалтера пов'язана з дослідженням бухгалтерських документів, що згідно з КПК України передбачені в числі джерел доказів у розслідуванні справі.

5. Використання автоматизованої системи обробки інформації в процесі судово-бухгалтерської експертизи

Значний прогрес на ринку систем автоматизації дає змогу розширити сферу використання комп'ютерної техніки в процесі судово-бухгалтерської експертизи, що дозволить удосконалити експертне дослідження та скоротити витрати робочого часу на здійснення розрахункових, арифметично-технічних, аналітичних, логічних та інших процедур.

Можливості ЕОМ забезпечують не лише універсальний характер їх застосування (виходячи із загальних методологічних підходів організації судово-бухгалтерської експертизи), а й проявляються, зокрема, у створенні істотних передумов для підвищення швидкості і якості експертного дослідження, посилення обґрунтованості пропозицій щодо кінцевих результатів експертизи тощо.

Складові комп'ютерної системи наведені на рис. 3.3.

Практичне застосування ЕОМ у процесі судово-бухгалтерської експертизи залежить від набору технічних засобів і вибору організаційних форм їх використання, що передбачають наступні варіанти:

- використання виключно персональних комп'ютерів;
- використання одного центрального комп'ютера (сервера) і терміналів для введення даних;
- об'єднання персональних комп'ютерів у локальну мережу (цим забезпечується обмін даними між різними ділянками бухгалтерського обліку);

- об'єднання персональних комп'ютерів у локальну мережу з одним або кількома потужними комп'ютерами (серверами) та вихід до глобальних мереж (зокрема Інтернет).

Рис. 3.3. Складові комп'ютерної системи

Функціонування автоматизованої системи обробки інформації дає змогу в процесі судово-бухгалтерської експертизи автоматизувати пошук необхідної інформації та вирішувати типові експертні процедури. Конкретне завдання і його вирішення фіксуються в операційній пам'яті комп'ютера. Після повного виконання поставленого завдання або за спеціальним запитом користувача (в даному випадку експерта-бухгалтера) персональний комп'ютер видає чітку і вичерпну відповідь. Обробка інформації при цьому здійснюється стандартними засобами операційної системи, що сприяє прискоренню проведення експертного дослідження і підвищує наукову обґрунтованість його висновків.

Автоматизована обробка інформації в дослідженнях судово-бухгалтерської експертизи включає алгоритмізацію і постановку задач, які перебувають у компетенції експерта-бухгалтера, програмне забезпечення вирішення конкретних задач і реалізації опрацьованої інформації з метою доведення висунутих гіпотез та узагальнення висновків експертизи, розробку рекомендацій з профілактики виявлених правопорушень у подальшій діяльності підприємства.

Не заперечуючи необхідність й економічну доцільність впровадження автоматизованої системи обробки інформації в дослідженнях судово-бухгалтерської експертизи, необхідно наголосити, що експертні процедури переважно проводяться несистематично, відповідно обсяги досліджень не забезпечують повного завантаження високотехнологічних ЕОМ. Найбільш оптимальним і перспективним варіантом АСОІ в дослідженнях судово-

бухгалтерської експертизи є створення локального автоматизованого робочого місця експерта-бухгалтера із застосуванням персональних комп'ютерів.

У зв'язку з широким упровадженням комп'ютерних технологій в обліковий процес для оцінки і вивчення інформації, що зберігається у комп'ютері і на магнітних носіях, можуть бути використані дані нового роду судових експертиз — комп'ютерно-технічної.

Зауважимо, що експерту забороняється самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню.

Організація інформаційного забезпечення являє собою збирання, опрацювання і нагромадження інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства, на якому проводиться експертиза.

6. Планування проведення судово-бухгалтерської експертизи

Планування процесу проведення експертизи здійснюється безпосередньо в експертній установі, якій доручено проведення експертизи. Метою планування є організація роботи експертів.

Для того, щоб забезпечити виконання завдання судово-бухгалтерської експертизи у зазначені строки, керівник групи експертів складає план-графік її проведення. Кожний член експертної групи за завданням керівника розподіляє визначені йому роботи на складові елементи й установлює час для їх завершення.

Закріплених законодавчо точних норм затрат часу на виконання робіт проведення судово-бухгалтерської експертизи немає, тому тривалість робіт визначають на основі практичного досвіду експертів.

Приблизна форма плану-графіка проведення судово-бухгалтерської експертизи має такий вигляд:

ПЛАН-ГРАФІК

проведення судово-бухгалтерської експертизи відповідно до завдання Лабораторії судово-економічних досліджень

Київського НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України від 25 січня 200_ р. № 55 у кримінальній справі у звинуваченні Петренка Н. К.

Для проведення експертизи встановлено строк 20 днів. Початок проведення експертизи 26 січня 200_ р. Закінчення проведення експертизи 16 лютого 200_ р.

№ з/п	Найменування робіт	Виконавці (посада, прізвище та ініціали)	Час проведення		Термін (кількість днів)	Позначка про виконання
			початок	закінчення		
1	2	3	4	5	6	7

План-графік має бути ретельно продуманий і мати на меті реалізацію конкретних завдань. У плані-графіку вказується перелік робіт, що підлягають виконанню під час проведення бухгалтерської експертизи:

- підготовчі роботи в експертній установі;
- ознайомлення з матеріалами справи, поданими на дослідження експертизи;
- складання методики проведення експертизи;
- ознайомлення із законодавчими, нормативно-правовими документами;
- дослідження бухгалтерських та інших документів порівняно із законодавчими та нормативними документами;
- складання та оформлення (у друкованому вигляді) висновку експертизи та ін.

Успіх експертизи багато в чому залежить від того, як було здійснено планування проведення експертизи. Ефективне планування передбачає розподіл обов'язків з-поміж експертів у такий спосіб, щоб вони відповідали їхній кваліфікації та досвіду для досягнення найліпших результатів.

ЛЕКЦІЯ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТАДІЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1. Порядок призначення судово-бухгалтерської експертизи

Порядок призначення судової експертизи в експертних установах визначається Законом України «Про судову експертизу», Кримінально-процесуальним, Цивільно-процесуальним та Господарсько-процесуальним кодексами України, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи.

Призначена судово-бухгалтерська експертиза є важливою слідчою дією. Від чіткого та безпомилкового її проведення здебільшого залежать якість і строки розслідування кримінальної справи. Судово-бухгалтерська експертиза призначається, якщо перед слідчим (судом) після проведення ним певних слідчих дій (судового розгляду) виникли конкретні запитання, вирішити які може лише спеціаліст, і в справі є достатня кількість слідчого та документального матеріалу, необхідного для дослідження експертом-бухгалтером. Судово-бухгалтерську експертизу призначають як на стадії попереднього розслідування, так і під час розгляду справи у суді. Питання про призначення судово-бухгалтерської експертизи вирішується у кожному окремому випадку залежно від обставин справи.

Як правило, судово-бухгалтерська експертиза призначається, якщо:

- висновки ревізії суперечать матеріалам справи та для усунення суперечень потрібен висновок експерта-бухгалтера;
- ревізором не прийняті до обліку надані матеріально відповідальними особами документи, акти про нестачу товарів — через їх неналежне оформлення, несвоєчасне надання;
- є обґрунтоване клопотання обвинувачуваного про призначення судово-бухгалтерської експертизи;
- є протиріччя у висновках первинної та повторної ревізій;
- методи, що застосовуються ревізором для визначення матеріальних збитків, викликають сумнів;
- така необхідність впливає з висновків експерта іншої спеціальності.

До експертної установи надсилається постанова (ухвала) про призначення експертизи, а також об'єкти дослідження.

Суттєво!

Призначена судово-бухгалтерська експертиза в правоохоронній діяльності є процесуальною дією, яка має забезпечити додержання прав обвинувачуваного в установленні істини.

2. Зміст та структура постанови (ухвали) про призначення судово-бухгалтерської експертизи

Підставою для проведення судових експертиз є передбачений законом процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), — постанова слідчого (судді) або ухвала суду.

До експертної установи надсилається постанова (ухвала) про призначення експертизи, а також об'єкти дослідження (протоколи вилучення речових доказів тощо).

У постанові (ухвалі) про призначення експертизи вказуються такі дані:

- місце й дата винесення постанови чи ухвали;
- посада, звання та прізвище особи, назва суду, який виніс постанову (ухвалу);
- назва справи та її номер;
- обставини справи, які стосуються експертизи, підстави призначення експертизи, прізвище експерта або назва установи, експертам якої доручається проведення експертизи;
- запитання, поставлені експертові;
- перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, порівняльних матеріалів, а також матеріалів, направлених експертові для ознайомлення, або посилання на переліки матеріалів, які є в справі;
- інші дані, які мають значення для проведення експертизи, що викладено у посібнику.

У постанові (ухвалі) про призначення додаткової та повторної експертизи зазначаються мотиви й підстави їх призначення.

У постанові (ухвалі) про призначення комплексної експертизи зазначаються її назва та установа (установи), експертам якої (яких) доручено її проведення, а за участі в її проведенні особи, яка не є співробітником експертної установи, — її прізвище, ім'я та по батькові.

Закон України «Про судову експертизу» не встановлює структури постанови про призначення експертизи. Згідно з процесуальними нормами постанова складається з трьох частин:

- вступної;
- описової;
- резолютивної.

У *вступній частині* вказуються дата і місце складання постанови, посада, звання, прізвище, ім'я, по батькові й установа, де працює особа, що підписала постанову, найменування та номер кримінальної справи, по якій призначається експертиза.

В *описовій частині* коротко викладаються факти справи та обставини, у зв'язку з якими виникла потреба у спеціальних бухгалтерських знаннях, а також особливості об'єкта дослідження, які можуть мати значення для надання висновку. Закінчується ця частина формулюванням підстав для призначення експертизи з посиланням на ст. ст. 75 та 196 КПК.

У *резолютивній частині* постанови вказується рід або вид експертизи; формулюються питання, що виносяться на розгляд експерта, призначається експерт або визначається судово-експертна установа, працівникам якої доручено провадження експертизи; наводиться перелік матеріалів, які надаються у розпорядження експерта.

3. Проведення судово-бухгалтерської експертизи на стадії попереднього розслідування

Керівник експертної установи або його заступник:

А. Отримує адресовані установі матеріали для проведення експертизи, перевіряє їх відповідність вимогам Закону і письмово дає доручення на проведення експертизи одному або кільком працівникам. Це доручення оформляється як завдання.

Б. Установлює строки проведення експертизи. Розрахунок часу, необхідного для проведення судово-бухгалтерської експертизи, визначається за обумовленою формою.

Строк визначається після попереднього ознайомлення експерта-бухгалтера з матеріалами справи. Попереднє ознайомлення має тривати не більше п'яти днів. Якщо експертиза не може бути виконана у встановлений строк, керівник експертної установи доводить це до відома особи або органу, які призначили експертизу, і встановлює, за погодженням з ними, додатковий строк. Якщо проведення експертизи неможливе без надання додаткових матеріалів, то про це складається клопотання за певною формою. Строк проведення експертизи призупиняється з дня направлення цього клопотання до дня отримання матеріалів або повідомлення про відмову в задоволенні клопотання.

В. Знайомиться з ходом і результатом досліджень, що проводяться експертами, надаючи їм необхідну допомогу наукового і

методичного характеру, здійснює контроль за якістю і строками експертиз.

Г. Після закінчення експертизи перевіряє повноту дослідження і обґрунтованість висновків експерта-бухгалтера, дотримання ним методичних рекомендацій, правильність оформлення висновку.

Д. Направляє разом з висновком експерта-бухгалтера всі матеріали до органу, який призначив експертизу.

У проведенні судово-бухгалтерської експертизи на стадії попереднього розслідування вирішуються питання щодо встановлення.

Слід зазначити, що обвинувачуваний відповідно до норми КПК України має право бути присутнім, з дозволу слідчого, і під час проведення експертизи. У разі призначення експертизи він має право заявити про відвід експерту, обраному слідчим; просити про призначення експерта з числа осіб, указаних ним; подати додаткові питання для отримання на них висновку експерта; подати документи і з дозволу слідчого дати пояснення експерту.

Строки проведення експертиз встановлюються керівником експертної установи (її структурного підрозділу).

Проведення судово-бухгалтерської експертизи на стадії попереднього розслідування може бути здійснене:

- в експертній установі, яку визначено для проведення дослідження;
- у приміщенні органу дізнання.

4. Проведення судово-бухгалтерської експертизи в експертних установах

Якщо експертиза проводиться в експертній установі, слідчий направляє свою постанову і матеріали, що підлягають дослідженню, керівнику цієї установи для виконання. Керівник експертної установи, одержавши постанову слідчого про експертизу, зобов'язаний доручити її проведення одному чи кільком експертам. Окрім того, керівник експертної установи перевіряє відповідність завдання вимогам Закону й оформляє проведення експертизи у вигляді завдання.

На підставі доручення слідчого керівник експертної установи роз'яснює експертам їхні права й обов'язки, попереджує їх про відповідальність за відмову від надання висновку і за дачу завідомо неправдивого висновку.

У разі здійснення експертизи позаштатним експертом-бухгалтером експертна установа в особі керівника чи його заступника складає довідку про виконання експертизи і витрачений на це час за формою:

ДОВІДКА Про виконання експертизи і фактично затрачений час експертом-бухгалтером	
(прізвище, ім'я, по батькові)	
за завданням _____	
(назва експертної установи)	
_____ від «__» _____	200 ____ р. № _____
Прийшов до роботи «__» _____ 200 ____ р.	
Закінчив роботу «__» _____ 200 ____ р.	
На виконання експертизи затрачено _____ робочих годин.	
Установлена оплата за одну годину роботи позаштатного експерта _____	
_____ грн.	
Висновок експерта за кримінальною (цивільною) справою № _____ за обвинуваченням _____	
Одержано _____	
(посада і підпис особи, яка видала довідку)	
місто _____	
«__» _____ 200 ____ р.	

У разі проведення експертизи позаекспертною установою слідчий підбирає особу необхідної кваліфікації, як правило, звертаючись у державні установи необхідного профілю та вивчаючи реєстр експертів.

Слідчий вручає експерту постанову про призначення експертизи, роз'яснює йому права й обов'язки, передбачені ст. 82 КПК, і попереджує його про відповідальність за відмову від дачі висновку або за надання завідомо неправдивого висновку. Про і виконання цих дій слідчий робить запис у постанові про призначення експертизи, що засвідчується підписом експерта.

За відсутності клопотань експерту надаються необхідні матеріали справи, і він приступає до дослідження.

Відповідно до ст. 190 КПК слідчий вправі бути присутнім під час проведення експертизи, однак він не є її учасником або співвиконавцем. Цим слідчий забезпечує повноту використання експертом матеріалів справи, має змогу оперативного збирати додаткові дані та здійснювати слідчі дії, необхідність у яких виникає в процесі експертного дослідження. У свою чергу, дуже корисним для прискорення висновку й установлення істини є присутність експерта під час пред'явлення матеріалів експертизи обвинувачуваному.

Керівник експертної установи зобов'язаний контролювати якість і терміни проведення експертизи. Після завершення експертизи керівник експертної установи перевіряє обґрунтованість висновків, повноту дослідження, правильність оформлення висновку і направляє матеріали в орган, що призначив експертизу. Висновок експертизи пред'являється слідчому в надрукованому вигляді та в необхідній кількості примірників. Відповідно до ст. 193 КПК слідчий, одержавши висновок експерта (чи його повідомлення про неможливість надати висновок), зобов'язаний пред'явити його для ознайомлення обвинувачуваному, котрий вправі дати свої пояснення і заявити заперечення щодо висновку, а також клопотатися про призначення додаткової або повторної експертизи.

Заяви обвинувачуваного щодо висновків експертизи мають бути обов'язково перевірені через допит експерта в порядку роз'яснення і (або) доповнення даного їм висновку, виконання інших слідчих дій, аналізу й оцінки проведеного експертного дослідження. Рішення за результатами ознайомлення обвинувачуваного з висновком експерта приймає слідчий.

Визнаний в достатній мірі ясним і повним висновок експерта-бухгалтера використовується слідчим як джерело доказів для складання обвинувального висновку у справі.

5. Методика проведення бухгалтерської експертизи в суді

Відповідно до ст. 310 КПК України судово-бухгалтерська експертиза може бути призначена і в суді, оскільки згідно з чинним законодавством суд має обґрунтовувати свій вирок тільки на підставі тих доказів, які були розглянуті на судовому засіданні.

Вирішення питання про виклик експерта до суду здійснюється у процесі підготовки справи до розгляду. Причому виклик експе-

рта до суду не є обов'язковим, він здійснюється лише за необхідності, а саме:

Експерт, який проводив експертизу на стадії попереднього слідства, може бути викликаний для проведення цієї самої експертизи на судовому засіданні, якщо суду й учасникам процесу важко розібратися в матеріалах експертизи без допомоги самого експерта.

У підготовчій частині судового засідання суд опитує учасників судового розгляду, чи мають вони клопотання про доповнення доказів, тобто чи є необхідність викликати до суду нових експертів, окрім тих, що вже викликані. Мотивами клопотання про виклик нового експерта-бухгалтера можуть бути сумніви щодо достатньої кваліфікації експертів, що брали участь у попередньому (досудовому) розслідуванні, або їх упередженість. Суд вислуховує думку учасників процесу з даного клопотання, задовольняє його або виносить мотивоване рішення про відмову в задоволенні.

Суд, перевіrivши особу нового експерта, роз'яснює йому його права та обов'язки, які є такими самими, як і експерта на попередньому розслідуванні.

Готуючись до участі в судовому засіданні, новий експерт повинен ознайомитися з висновком, складеним на попередньому слідстві. З дозволу судді експерт також має можливість ознайомитися з попереднім обвинувальним висновком і з додатково зібраними матеріалами, яких не було на момент подання висновку під час попереднього розслідування.

Бажано, щоб запитання експерта були логічно послідовними, точними, короткими та зрозумілими і особам, яким вони ставляться, і суду, і всім іншим учасникам процесу.

Після дослідження всіх обставин справи, що мають значення для обґрунтування висновків, експерт-бухгалтер може готуватися до складання висновку. На час, необхідний експерту для ознайомлення зі справою і протоколом судового слідства, а також для наради з бухгалтерами-експертами, що раніше вже давали висновок у даній справі, суд оголошує перерву.

Суд, прокурор, захисник, обвинувачуваний, потерпілий та їхні представники вправі ставити запитання експерту-бухгалтеру в письмовому вигляді. Поставлені запитання мають бути оголошені, і за ними має бути заслухана думка учасників судового розгляду, а також висновок прокуратури. Суд повинен розглянути ці питання, відхилити ті з них, які не належать до справи чи не входять до компетенції експерта-бухгалтера. На основі такого розгляду суд виносить ухвалу про призначення експертизи, у якій, крім питань, що винесені на розгляд експерта, вказується, які питання були від-

хилені і які мотиви цього відхилення. Ухвала про призначення експертизи має виноситися судом тільки в кімнаті для нарад й оформлюватись окремим документом, копія якого надається експерту. Не допускається винесення ухвали про призначення експертизи в залі засідання або постановка запитань експерту в усній формі.

Судово-бухгалтерську експертизу експерт проводить, як правило, у приміщенні суду. Суддя вправі бути присутнім під час проведення експертизи. Таким самим правом користуються й інші учасники процесу в разі подання ними відповідних клопотань. Суд також може дати дозвіл на виконання своїх обов'язків експертом і за межами приміщення суду, якщо для складання висновку не потрібні матеріали справи.

Завершивши дослідження наданих йому матеріалів, експерт складає письмовий висновок або повідомлення про неможливість дати висновок. Цей висновок оголошується експертом у суді й разом з ухвалою суду про призначення експертизи долучається до справи. Після оголошення експертом-бухгалтером висновку йому можуть бути поставлені запитання в усній формі для роз'яснення певних положень висновку. Усні відповіді експерта-бухгалтера заносяться до протоколу судового засідання.

Після надання висновку експертом, його допиту, заслухавши думки обвинувача, підсудного й інших учасників процесу та їхніх представників, суд може звільнити експерта від подальшої присутності в суді. У разі поновлення судового слідства суд може вдруге викликати експертів-бухгалтерів у тому самому складі.

Відповідно до ст. 312 КПК України суд мотивованою ухвалою може призначити також додаткову та повторну експертизи.

Додаткова експертиза призначається після розгляду судом первинної експертизи лише в тому разі, якщо недостатню ясність або неповноту висновку, зробленого в суді, не вдалось усунути, допитуючи експерта-бухгалтера. Повторна експертиза може бути призначена судом, якщо висновки експерта суперечать фактичним обставинам справи, якщо під час судового розслідування будуть установлені нові факти, що можуть вплинути на висновки експерта, а також у випадках, коли під час призначення і проведення експертизи були допущені істотні порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи.

Відмова в призначенні додаткової та повторної експертиз має бути мотивована судом в ухвалі.

Здійснюючи судово-бухгалтерську експертизу, суд:

- з'ясовує обставини, що мають значення для висновку;

- пропонує учасникам судового розгляду письмово подати запитання, які вони можуть поставити перед експертом, та заслуховує думки учасників судового розгляду з приводу поданих запитань;
- у нарадчій кімнаті остаточно обмірковує ці запитання і виносить ухвалу про призначення експертизи;
- оголошує в судовому засіданні постанову (ухвалу) про призначення експертизи та вручає її експертові, якого викликано до зали суду в порядку, передбаченому чинним законодавством;
- після проведення експертом досліджень, складання і оголошення висновку експерта приєднує його до справи;
- допитує експерта з метою роз'яснення і доповнення висновку.

6. Права, обов'язки і відповідальність судового експерта

Експерт-бухгалтер — це висококваліфікований спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку, аналізу і контролю господарської діяльності, обов'язком якого є дослідження правильності відображення господарської діяльності підприємства в і документах бухгалтерського обліку під час розслідування та розгляду кримінальних і цивільних справ.

На цих саме підставах експерт зобов'язаний заявити про свій самовідвід. Причому цей обов'язок лежить на експерті й тоді, коли він особисто вважає, що вказані вище обставини не є перепонами для його участі в справі.

Експерт-бухгалтер не повинен давати висновки з питань, що виходять за межі його компетенції.

У таких випадках, а також коли не досить наданих йому даних, експерт має в письмовій формі повідомити слідчого або суд про неможливість зробити висновок.

За допомогою експертів-бухгалтерів досліджуються ті операції, в яких фіксуються лише окремі сторони фінансово-господарської діяльності. Ураховуючи межі компетенції експерта-бухгалтера, перед ним не мають бути поставлені запитання, які потребують:

- аналізу всіх результатів господарської діяльності, економічної обґрунтованості проведених господарських операцій, порядку організації фінансування, використання оборотних коштів, оцінки діяльності фінансових органів та банків;
- визначення доцільності проведення господарських операцій;
- установлення винних осіб;
- правової оцінки дій посадових осіб.

Закон України «Про судову експертизу» —
Розділ II. Судовий експерт (ст. 12, 13, 14)
і КПК (ст. 77) надають судовому експерту:

1. ПРАВА

- ↑ 1.1. Знайомитися з матеріалами справи, які стосуються експертизи.
- ↑ 1.2. Порушувати клопотання перед слідчим (судом) про надання додаткових та нових матеріалів, необхідних для вирішення поставлених запитань.
- ↑ 1.3. З дозволу особи або органу, які призначили експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих і судових дій, порушувати клопотання, що стосуються проведення експертизи, та ставити запитання особам, яких допитують.
- ↑ 1.4. Указувати у висновку експертизи на факти, які мають значення для справи, щодо яких йому не було поставлено запитань.
- ↑ 1.5. У разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок експертизи.
- ↑ 1.6. Вкладати письмово відповіді на запитання, які ставляться перед ним під час допиту.
- ↑ 1.7. Оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, які призначили експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи.

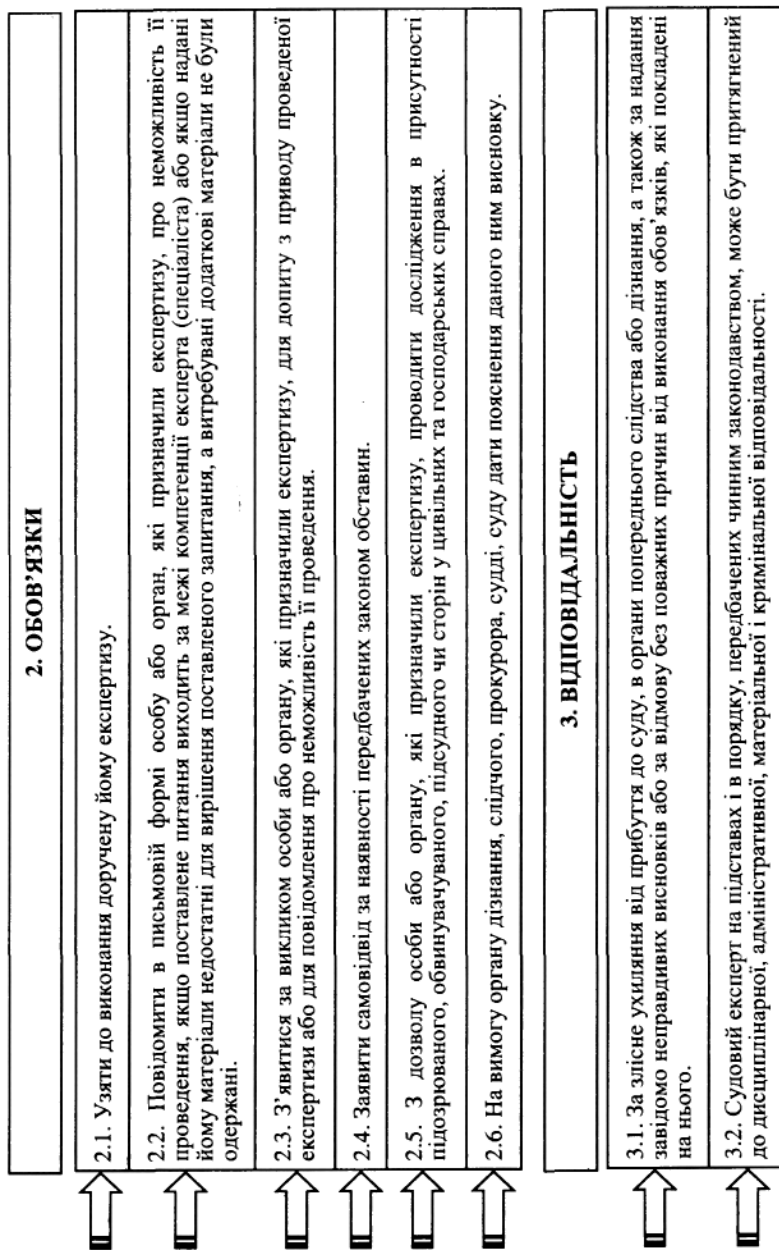

Рис. 5.1. Права, обов'язки і відповідальність судового експерта

ЕКСПЕРТУ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ
• проводити експертизу без письмової вказівки керівника експертної установи (її структурного підрозділу), за винятком експертиз, доручених йому безпосередньо після слідчого розгляду, в якому він брав участь як спеціаліст, а також експертиз, які проводяться під час судового розгляду;
• самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені у наданих йому матеріалах неоднозначно;
• розголошувати без дозволу прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, дані попереднього слідства чи дізнання;
• вступати в контакти, не передбачені порядком проведення експертизи, з будь-якими особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано мають відношення до експертизи;
• зберігати кримінальні, цивільні та господарські справи, а також речові докази й документи, що є об'єктом експертизи, поза службовим приміщенням.

Експерт-бухгалтер зобов'язаний заявити про самовідвід у разі, якщо він
1. Особисто, прямо чи посередньо, зацікавлений у наслідках справи.
2. Є родичем сторін або інших осіб, що беруть участь у справі.
3. Перебуває в особистих стосунках з особами, які беруть участь у справі.
4. Перебуває або перебував у службовій або іншій залежності від сторін, інших осіб, що беруть участь у справі.
5. Проводив ревізію, матеріали якої лягли в основу порушення даної справи.
6. Виявив некомпетентність.
6. Приховав обставини, що викликають сумнів у його неупередженості.

Обов'язки керівника експертної установи:

- організаційне забезпечення виконання експертиз;
- матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз;
- дотримання законодавства та нормативних актів з питань експертизи;
- контроль за своєчасним проведенням експертизи.

7. Права обвинувачуваного в разі призначення та провадження судово-бухгалтерської експертизи

У разі призначення і проведення експертизи обвинувачуваний наділяється законом широкими правами, які забезпечують йому можливість здійснити захист своїх законних інтересів. Слідчий повинен роз'яснити обвинувачуваному ці права під час ознайомлення його з постановою про призначення експертизи, і про це складається протокол, який підписується слідчим і обвинувачуваним, що дає змогу обвинувачуваному своєчасно порушити відповідне клопотання, про результати розгляду якого слідчий складає окрему постанову. Обґрунтовані порушення клопотання підлягають задоволенню, а відмова в задоволенні має бути мотивована.

Відповідно до ст. 197 КПК України в разі призначення і проведення експертизи обвинувачуваний має право:
Заявити обґрунтований відвід експерту.
Просити про призначення експерта з числа названих ним осіб.
Просити про поставлення перед експертизою додаткових запитань.
Давати пояснення експерту.
Пред'являти додаткові документи.
Ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи.
Порушувати клопотання про призначення нової або додаткової експертизи.

У разі призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи чинним законодавством України обвинувачуваному надано права, що забезпечують можливість захисту його інтересів від несправедливих обвинувачень.

ЛЕКЦІЯ 5. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ОСНОВНИХ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

1. Методика експертного дослідження стану та операцій із грошовими коштами в касі

Грошові кошти в національній та іноземній валюті підприємств, організацій, установ можуть перебувати у вигляді готівки в касі, зберігатися в установах банків, у підзвітних осіб, а також використовуватися у вигляді акредитивів, чеків тощо.

На кожному підприємстві для забезпечення належного використання і контролю за рухом грошової маси організується її облік.

Основними завданнями обліку грошових коштів є:

- забезпечення їх зберігання і правильного використання;
- суворе додержання встановлених правил касових та банківських операцій;
- правильне оформлення руху грошових коштів у документах і регістрах бухгалтерського обліку.

Об'єктами експертного дослідження операцій з коштами є:

- інтерпретація, достовірність оцінки та реальність відображення в балансі та фінансовій звітності;
- повнота оприбуткування;
- обґрунтованість (законність) вибуття;
- цільове використання;
- дотримання вимог законодавчо-нормативного забезпечення щодо їх обліку;
- стан збереження грошових коштів;
- сума заподіяної шкоди за наслідками виявлених нестач, розкрадань та особи, причетні до цих порушень.

Методичні прийоми експертного дослідження операцій з коштами у касі та на рахунках у банку включають розрахунково-аналітичні, документальні прийоми узагальнення й реалізації результатів експертизи, аналітичного групування доказів правопорушень та ін.

Усі операції щодо приймання та видачі грошей з каси виконує матеріально відповідальна особа — касир. Оформляючись на роботу, касир дає зобов'язання (відображене в договорі про матеріальну відповідальність), за яким бере на себе повну матеріальну відповідальність за прийняті грошові кошти та інші цінності в

касі. Якщо через необережність, недбалість касира підприємству будуть заподіяні збитки, касир зобов'язаний їх відшкодувати.

Каса — самостійний структурний підрозділ підприємства, який призначений для зберігання грошових коштів і проведення розрахунків готівкою.

Адміністрація підприємства зобов'язана створювати необхідні умови для забезпечення збереження грошових коштів у касі. Підприємство може мати у своїй касі мінімальні суми готівки на задоволення невідкладних господарських потреб. Ліміт залишку готівки в касі встановлюється установою банку або самостійно визначається підприємством. Перевищення ліміту можливе лише в дні видачі заробітної плати протягом трьох робочих днів. Зберігання в касі цінностей, які не належать даному підприємству, забороняється.

Основними джерелами поновлення готівки в касі є надходження з поточного рахунка в банку, виручка від реалізації продукції чи послуг, надходження невикористаних залишків підзвітних сум тощо.

Для одержання грошових коштів з поточного рахунка установи банку на підставі спеціальних заяв видають підприємствам чеків книжки.

Надходження готівки в касу оформлюється прибутковим касовим ордером. У ньому вказується, від кого надійшли гроші, на які цілі або за що вони вносяться, сума і дата. Видача готівки з каси оформлюється видатковим касовим ордером. У ньому зазначається кому, на які цілі або за що видані гроші, сума і дата. У разі видачі грошей готівкою за видатковим касовим ордером касир ретельно перевіряє правильність його оформлення, наявність підписів керівника підприємства та головного бухгалтера.

Облік руху грошових коштів підприємства здійснюється в касовій книзі, записи в якій ведуть у двох примірниках. Після виведення результатів за день касир надсилає другий примірник у бухгалтерію як звіт про касові операції. До нього додаються всі документи, що надійшли до каси протягом дня. Відповідальність за додержання касової дисципліни покладається на керівників підприємств, головних бухгалтерів, керівників фінансових служб і касирів.

Облік руху грошових коштів по касі здійснюється на активному рахунку № 30 «Каса». За дебетом цього рахунка відображається надходження грошей до каси.

У разі виявлення в касі нестач або лишків готівкових грошей експертне дослідження касових операцій проводиться, як правило, у такій послідовності:

1) порівнюються записи в касовій книзі з прибутковими та видатковими касовими документами. Визначається повнота і правильність оформлення документації. При цьому необхідно зіставити дані, вказані у прибуткових касових ордерах, з даними записів на контрольній стрічці регістрів розрахункових операцій (якщо вони є на підприємстві) або з даними розрахункових книжок;

2) перевіряється арифметична достовірність підрахунків у касовій книзі сум операцій за кожний день і правильність переносу сум залишків на наступну сторінку книги;

3) установлюється тотожність записів у касовій книзі записам у звітах касира за кожний операційний день;

4) аналізуються по суті операції в документах, які додаються до прибуткових та видаткових касових ордерів.

Найбільш характерними видами зловживань у здійсненні касових операцій є:

- оформлення видаткових операцій по касі за недоброякісними та підробленими документами;

- підробки в касових книгах і касових звітах;

- привласнення готівкових грошей, отриманих за чековою книжкою у банку, через підробку банківських виписок;

- незаконна видача готівкових грошей з каси після підробки авансових звітів з відряджень;

- розкрадання грошових коштів через привласнення депонованих сум;

- розкрадання грошових коштів, призначених для заробітної плати, за допомогою підроблення розрахунково-платіжної відомості.

Особливу увагу під час проведення експертного дослідження необхідно приділити повноті оприбуткування готівкових грошей та цільовому їх використанню.

Аналіз експертної практики показує, що можливі випадки утворення в касі нестачі готівкових коштів без відображення в обліку. Але частіше вилучення грошових коштів із каси відбувається через неоприбуткування грошей та необґрунтоване їх списання у видатки, а саме:

- неоприбуткування виручки від реалізації товарно-матеріальних цінностей та за надані послуги;

- неоприбуткування коштів, отриманих із банку на виплату заробітної плати та на адміністративно-господарські й виробничі потреби;

- списання грошових коштів без виправдувальних документів, за підробленими документами та в більших розмірах, ніж це потрібно за документами;

- повторне списання грошових коштів за тими самими виправдувальними документами. Як правило, це відбувається, коли витратні документи не були погашені в установленому порядку.

Під час дослідження матеріалів кримінальних справ, пов'язаних з установленням фактів лишків та нестач у касі, експерту в усіх випадках необхідно мати всі реєстри бухгалтерського обліку та касові звіти з доданими до них документами.

Для висновків експерта особливе значення мають акти зняття фактичної наявності грошових коштів, оскільки без них неможливо вирішити, чи мають місце нестачі або лишки грошових коштів у касі.

За відсутності актів зняття залишків каси на початок досліджуваного періоду збільшується обсяг матеріалів, оскільки в таких випадках належить досліджувати рух грошових коштів, починаючи з дати попереднього зняття залишків каси, підтвердженого актом. У цьому разі, а також за відсутності прийнятно-передавальних актів у період заміни касирів розмежувати період утворення нестач або лишків не завжди можливо.

У разі неоприбуткування грошових коштів у касі аналіз та встановлення нестач слід здійснювати порівнянням записів про надходження грошових коштів:

- із банку — з даними виписок та корінців чеків про отримання готівкових коштів;

- із виручки від реалізації товарно-матеріальних цінностей — з даними товарних звітів про здавання виручки в касу, відображеними на рахунку «Реалізація»;

- від окремих осіб за різні послуги — з документами, що служать підставою для одержання та утримання грошей.

За необхідності поглибленої перевірки повного оприбуткування в касі готівкових коштів, отриманих із різних джерел, експерт-бухгалтер повинен проаналізувати також обороти відомості № 1 за дебетом рахунка № 301 «Каса в національній валюті» порівняно з оборотами за кредитом кожного з кореспондуючих рахунків (311 «Поточні рахунки в національній валюті», 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками», 661 «Розрахунки за заробітною платою», 681 «Розрахунки за авансами одержаними») та ін. з наступним зіставленням їх з відповідними записами в касовій книзі і даними документів, які підтверджують отримання підприємством певних сум готівки у певні строки.

Перевіряючи цільове використання готівки, отриманої підприємством в установі банку, використовують виписки банків, касові книги і звіти касира, видаткові касові ордери, журнали-ордери № 1 за кредитом рахунка 301 «Каса в національній валюті», книги обліку придбання товарів, а також документи, що підтверджують факт витрачання готівки за призначенням, авансові звіти підзвітних осіб та ін.

2. Методика експертного дослідження операцій на рахунках у банку

Відповідно до чинного законодавства підприємства, незалежно від форми власності, зобов'язані зберігати свої грошові кошти на відкритих у банку поточних або інших рахунках у різних валютах. Тому перед початком дослідження розрахункових операцій експерт зобов'язаний вимагати у керівництва дозволу на ознайомлення з усіма наявними у підприємства рахунками в установах банків. Банки контролюють використання коштів, які зберігаються на рахунках, однак це не виключає можливості фінансових порушень під час здійснення розрахункових операцій.

Порядок здійснення розрахункових операцій на рахунках у банках та порядок оформлення відповідних банківських документів регламентуються в Україні Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Правління НБУ від 29.03.2001 р. № 135, та Законом України «Про банки і банківську діяльність», затвердженим постановою ВР України від 07.12.2000 р. № 2121-111 (зі змінами і доповненнями), та іншими нормативними актами.

Безготівкові розрахунки здійснюються за такими формами розрахункових документів: платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, чеками, акредитивами, векселями, інкасовими дорученнями (розпорядженнями). Платіжні вимоги та інкасові доручення застосовуються у випадках, передбачених чинним законодавством та нормативними актами Національного банку України.

Як зазначено в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, основними напрямками використання грошей з рахунка, відкритого в банку, є: платежі постачальника за сировину, матеріали, готову продукцію, внески до бюджету, погашення заборгованості за позиками тощо.

Для контролю за рухом грошових коштів на рахунках у банку, а також для відображення цих операцій в обліку підприємств (незалежно від форми власності) установи банку періодично надсилають підприємствам виписки з поточного та інших рахунків із зазначенням сум надходжень і платежів. У випадках, коли запис проведений не за наказом підприємства, до виписки додають усі виправдувальні документи. Виписки з рахунків — це другий примірник відповідного особистого рахунка підприємства, що ведеться в установах банку.

Облік руху грошових коштів у бухгалтерії підприємства ведеться на рахунку № 31 «Рахунки в банках». За дебетом відображається надходження коштів на поточний рахунок у банку. Незалежно від джерел надходження грошей кореспондуючими рахунками можуть бути: рахунок «Каса», рахунки обліку розрахунків, рахунки обліку позик банку тощо.

Початковим етапом дослідження операцій щодо кожного рахунка є перевірка тотожності залишків грошових коштів на кінець кварталу (року) за даними:

- виписок банків;
- бухгалтерських балансів і облікових регістрів підприємства (Головної книги, журналів-ордерів № 2 і № 3).

Потім за кожний звітний період звіряються записи у регістрах синтетичного (Головна книга) і аналітичного обліку (журнал-ордер № 2 і відомість № 2), робиться підрахунок щоденних, щомісячних і квартальних підсумків з постійним звірянням їх з виписками банку. Необхідно також установити, чи надані експерту всі виписки банку. Якщо на підприємстві немає окремих виписок, то слід отримати з банку їх засвідчені копії. У разі розбіжностей між обліковими даними підприємства та виписками банку треба з'ясувати їх причини за матеріалами установи банку.

Перевіряючи тотожність облікових даних змісту виписок з розрахункового рахунка, необхідно з'ясувати, чи всі банківські виписки надані та наскільки вони достовірні. Повноту банківських виписок з'ясовують за їхньою посторінковою нумерацією та переносом посторінкових підсумків. Достовірність виписок визначають за зовнішніми ознаками (реквізитами, підписами, штампами банку та ін.), а за необхідності — і способом зустрічної перевірки в банку. При цьому експерт-бухгалтер не встановлює піддроблень штампів та підписів.

Банк систематично контролює залишки грошових коштів на розрахункових, поточних та інших рахунках, тому залишки коштів на початок та на кінець місяця, показані підприємством, як

правило, відповідають залишкам виписок банку. Проте це не виключає можливості здійснення протягом місяця різного роду зловживань.

Під час дослідження банківських операцій можуть бути встановлені такі факти:

- розбіжність між записами по касі зданих до банку готівкових коштів та відображенням цих операцій у виписках банку;
- розбіжність між записами у виписках банку сум, виданих готівковими коштами, та записами тієї самої операції по касі, а також із записами на корінцях чеків;
- необґрунтованість перерахування грошей з рахунків у банку та інші недоліки в порядку оплати.

Розрахункові операції мають досліджуватись у нерозривному зв'язку з перевіркою інших операцій — касових, банківських, товарних і виробничих. Це пояснюється тим, що перелічені операції прямо чи посередньо впливають на розрахункові взаємовідносини господарських організацій. А тому експерт мусить упевнитись у відповідності кожної виписки банку. Особливу увагу слід звернути на обґрунтованість записів за кредитом рахунків 311 «Поточні рахунки в національній валюті» і 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті» в кореспонденції з рахунками витрат на виробництво, адміністративних витрат, витрат на збут та ін.

Якщо в результаті звіряння банківських виписок, які перебувають на підприємстві, і платіжних документів зі справжніми записами і документами, що перебувають в установі банку, буде виявлено розбіжності, то експерт зобов'язаний зазначити у своєму висновку справжні напрямки витрачання коштів.

Експерту-бухгалтеру треба також досліджувати банківські операції за суттю й установити:

- наскільки правильно використовувались на підприємстві отримані позики та чи достовірні матеріали на їх отримання;
- чи правильно відображались в обліку і чи законно використовувались отримані в банку розрахункові чеки;
- чи не допускалося неправильне перерахування авансів і платежів за безтоварними рахунками, а також оплата рахунків інших організацій, які не мають відношення до підприємства, що перевіряється;
- наскільки раціональні на підприємстві, що перевіряється, форми застосовуваних розрахунків та чи сприяють вони прискоренню обігу коштів підприємства.

Для того, щоб повно та об'єктивно дати характеристику операціям, пов'язаним із грошовими коштами, експерту-бухгалтеру

необхідно дослідити сферу готівкових та безготівкових розрахунків і визначити, які порушення є в цьому сегменті діяльності підприємства.

3. Методика експертного дослідження операцій з основними засобами, малоцінними та швидкозношуваними предметами (МШП)

Відповідно до Закону України «Про підприємства в Україні» основні засоби підприємства є головним елементом його матеріально-технічної бази. Підприємству надані права володіння, розпорядження основними засобами та їх використання.

На початку дослідження експерт-бухгалтер повинен установити правомірність віднесення окремих об'єктів до основних засобів. Основні засоби, які будуть визнані непридатними для використання протягом звітного періоду, мають бути списані на витрати цього періоду за їхньою залишковою вартістю. Експерт мусить упевнитися в тому, що основні засоби, які за даними бухгалтерського обліку повністю зношені, не можуть принести в майбутньому економічної вигоди, переоцінені за їхньою залишковою вартістю і відображені у складі необоротних активів підприємства. Важливим завданням експерта-бухгалтера є також перевірка правильності формування первісної вартості основних засобів, що визначено в П(С)БО 7.

Якщо підприємство придбає основні засоби, які були в експлуатації, то, зараховуючи їх на баланс, потрібно відобразити і суму переданого зносу (продавець повинен указати її в акті приймання-передачі). У разі безкоштовного отримання основних засобів вони мають бути оцінені за ринковою, а не за залишковою вартістю.

Експерту-бухгалтеру слід також пам'ятати, що за основними засобами справедлива вартість визначається в разі:

- безкоштовної передачі основних засобів;
- якщо основні засоби отримані внаслідок бартерних операцій;
- якщо основні засоби передані як внесок до статутного капіталу.

Експерт-бухгалтер мусить також перевірити операції з МШП, а саме:

- закріплення МШП за конкретними відповідальними особами, правильність оформлення документами операцій з експлуатації МШП та їх оперативного обліку;

- перевірку правильності нарахування зносу МШП та включення його у виробничі витрати. Треба мати на увазі, що підприємство самостійно встановлює метод нарахування зносу МШП, і цього методу воно має дотримуватися протягом року. Експерт-бухгалтер також застосовує дані податкового обліку. Це робиться насамперед для правильності визначення об'єктів оподаткування. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» прибуток як об'єкт оподаткування визначається способом зменшення скоригованого валового прибутку за звітний період:

- на суму валових витрат;
- на суму амортизаційних відрахувань.

Крім того експерту-бухгалтеру необхідно дослідити матеріали інвентаризації основних засобів і МШП та звернути увагу на точність визначення збитку, який підлягає відшкодуванню винними особами.

Під час дослідження матеріалів інвентаризації основних засобів, окрім указаних вище питань, експерт-бухгалтер повинен розглянути такі моменти:

- правильність віднесення до основних засобів матеріальних цінностей, що перебувають на балансі господарського органу;
- точність визначення балансової вартості основних засобів на початок кожного звітного періоду;
- обґрунтованість індексації основних фондів;
- правильність нарахування амортизації (зносу) основних засобів тощо.

Експерт-бухгалтер також має ретельно перевірити правильність відображення в обліку основних засобів, нематеріальних активів, інших необоротних матеріальних активів, виробничих запасів, малоцінних і швидкозношуваних предметів.

Особливо важлива точна експертна оцінка результатів інвентаризації майна державного підприємства, яке приватизується або передається в оренду, оскільки заниження вартості таких об'єктів стає одним з найбільш характерних правопорушень у сфері економіки України.

Суттєво!

Експерту-бухгалтеру для розв'язання поставлених питань частіше за все необхідно встановити розмір нестач та лишків основних засобів і МШП, обґрунтованість списання цих цінностей, правильність оприбуткування, правильність застосування норм амортизаційних відрахувань, зносу та ін.

Методика експертного дослідження операцій з основними засобами полягає в перевірці та порівнянні балансових (звітних)

даних про залишки основних засобів з даними синтетичного та аналітичного обліку. При цьому бухгалтерські записи звіряються з первинними документами про надходження та вибуття основних засобів (акти приймання, накладні, акти ліквідації основних засобів, довідки про нараховану суму амортизації, дані про витрати на капітальний ремонт і т. ін.).

4. Методика експертного дослідження операцій з матеріальними запасами

На практиці зустрічається досить багато порушень та корисливих зловживань, пов'язаних з розкраданням матеріальних запасів, і основним джерелом інформації, що надається бухгалтеру-експерту при цьому, є матеріали проведених інвентаризацій. Також багато порушень скоюється через необґрунтоване списання нестач матеріалів, неправильне відображення в обліку результатів пересортування товарно-матеріальних цінностей.

Тому дослідження операцій з матеріальними запасами є одним з провідних у експертно-бухгалтерських дослідженнях.

Основним джерелом інформації, поданої бухгалтеру-експерту під час розслідування злочинів, пов'язаних із розкраданням матеріальних запасів підприємств, є матеріали проведених інвентаризацій.

Досліджуючи дані інвентаризації, експерт повинен з'ясувати, наскільки повно вона проведена, а саме:

- чи була присутня під час перевірки матеріальновідповідальна особа, чи був у складі інвентаризаційної комісії фахівець, котрий добре знає особливості зберігання, обліку і використання даного виду запасів;

- які виявлені лишки й нестачі цінностей і як вони відображені в бухгалтерському обліку;

- чи правильно розрахований збиток від нестач матеріальних запасів тощо.

У ході перевірки правильності оформлення акта інвентаризації експерт-бухгалтер має впевнитись у тому, що до початку інвентаризації матеріально відповідальна особа подала розписку про те, що всі прибуткові та видаткові документи включені нею у звіти і здані в бухгалтерію, і всі запаси, які надійшли на склад, оприбутковані, а ті, що вибули, — списані на витрати.

Досліджуючи порівняльні відомості, експерт-бухгалтер повинен установити характер розбіжностей між фактичними залиш-

ками матеріальних запасів на момент проведення інвентаризації й обліковими даними на цю саму дату. Експерт має також ознайомитися з письмовими вмотивованими поясненнями матеріальновідповідальних осіб про причини виявлених лишків і нестач. За необхідності проведення додаткової інвентаризації про стан і рух матеріальних ресурсів на підприємстві, що перевіряється, експерт мусить проаналізувати дані, що містяться в протоколах допитів свідків і матеріально відповідальних осіб, отримані слідчим.

Необхідно дослідити обґрунтованість списання нестач матеріалів у межах норм природних втрат.

Від природних втрат необхідно відрізнити псування товарів (бій пляшок, бомбаж консервів тощо). На псування товарів матеріальновідповідальні особи мають складати спеціальні акти.

Лишки матеріалів, виявлені під час інвентаризації, відносять до інших доходів від операційної діяльності. На суму виявлених лишків робиться проведення:

Дт 20 «Виробничі запаси»;

Дт 28 «Товари»;

Кт 719 «Інші доходи від операційної діяльності».

А в податковому обліку сума виявлених лишків включається до складу доходів і є об'єктом оподаткування.

Нестачі можуть бути двох видів:

- у межах норм природних втрат;
- понад затверджені норми втрат.

Суттєво!

Основним завданням експерта-бухгалтера під час дослідження операцій з матеріальними цінностями є перевірка правильності відображення в обліку та документальної обґрунтованості надходження та витрачання цих цінностей, визначення наявності та розміру нестач (лишків) за результатами інвентаризації.

Для розв'язання поставлених питань експерту мають бути надані слідчим або судом документи, облікові дані про рух матеріалів, акти інвентаризації, дані про те, де, коли та в кого встановлена нестача, пояснення осіб, у яких виявлена нестача, про причини її виникнення та інші дані, що належать до конкретних обставин справи.

Досліджуючи надані документи, експерт-бухгалтер зобов'язаний переконатися у належному їх оформленні; перевірити правильність записів у бухгалтерському обліку за операціями, відображеними в первинних документах; звірити надходження та витрачання матеріалів за даними синтетичного та аналітичного обліку; перевірити відповідність записів у документах, облікових

регістрах і звітності за взаємозв'язаними операціями. Так, дані про надходження матеріалів порівнюються з показниками виробництва продукції, на яку вони списані, дані про надходження матеріалів від постачальників — з даними про розрахунки з ними.

Дослідивши правильність даних бухгалтерського обліку про рух та залишки матеріальних цінностей, слід визначити результати інвентаризації способом порівняння залишків за інвентаризаційною відомістю з даними бухгалтерського обліку сировини та матеріалів.

На вирішення експерта-бухгалтера частіше за все виносяться питання, що стосуються встановлення наявності та розмірів нестач, лишків матеріальних цінностей, неповного оприбуткування та надмірного списання сировини й матеріалів.

5. Експертне дослідження операцій, пов'язаних з виробництвом та реалізацією продукції

Порядок обліку виробничих витрат, випуску та реалізації готової продукції залежить від галузевих особливостей, організації та технології виробництва. Цим визначається документальне оформлення операцій, пов'язаних з виробництвом та реалізацією готової продукції, систематизацією даних первинного обліку. Проте поряд із розбіжностями в організації обліку є деякі загальні принципи побудови обліку для всіх промислових підприємств, що впливають з єдності методології планування та обліку виробництва. Порядок обліку продукції та її реалізації викладений в Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку.

Завданням судово-бухгалтерської експертизи в дослідженні операцій з виробництва і реалізації продукції є активний вплив на процеси промислового виробництва з метою сприяння випуску високоякісної і конкурентоспроможної продукції, її реалізації на ринку на підставі раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, запобігання втрат, браку, попередження правопорушень, що призводять до збитків на підприємствах. У процесі бухгалтерської експертизи досліджуються витрати на виробництво і реалізацію продукції, визначається, як відображаються в бухгалтерському обліку витрати підприємства за теперішньою діяльністю (рахунки: 23 «Виробництво», 26 «Готова продукція», 91 «Загальновиробничі витрати» тощо); втрат від браку (рахунок 24 «Брак у виробництві»); реалізація продук-

ції, робіт, і послуг (рахунки: 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» 31 і «Розрахунки в банках», 70 «Доходи від реалізації» тощо).

Об'єктами судово-бухгалтерської експертизи під час дослідження операцій з виробництва і реалізації продукції є:

- дисципліна поставок за обсягами, строками, асортиментом і якістю продукції;
- витрати на виробництво і реалізацію продукції;
- незавершене виробництво;
- збереження продукції під час виробництва, зберігання і транспортування;
- первинна документація;
- дані бухгалтерського обліку і звітності;
- нестача продукції, брак, приписки і розмір завданих збитків, виявлені ревізією, їх обґрунтованість, винні особи тощо.

Коротко охарактеризуємо об'єкти експертизи, які досліджує експерт-бухгалтер.

Первинна документація — перевіряється відповідність чинному законодавству заповнення первинної документації, застосованої для обліку операцій з виробництва і реалізації продукції з метою використання цієї документації для доказів.

Бухгалтерський облік і звітність — досліджуються судово-бухгалтерською експертизою для виявлення фактів приписок продукції, напівфабрикатів виробництва і на стадії реалізації для встановлення фактів навмисного перекручення собівартості продукції.

Експерт-бухгалтер повинен також перевірити правильність відображення в обліку:

- витрат з операційної діяльності підприємств, що використовують рахунки класу 8 «Витрати по елементах»;
- витрат з операційної діяльності підприємств, які не використовують рахунки класу 8 «Витрати по елементах»;
- реалізації продукції в разі подальшої (наступної) оплати і передоплати;
- реалізації робіт, послуг у разі наступної оплати і передоплати;
- визначення фінансових результатів від операційної діяльності;
- нерозподілених прибутків (збитків).

Під час експертного дослідження операцій, пов'язаних із виробництвом і реалізацією продукції, велике значення для експерта-бухгалтера мають висновки експертів іншої спеціальності. В окремих випадках без них практично неможливо вирішити питання судово-бухгалтерської експертизи (визначити суму збитків,

період їх утворення, дати характеристику стану бухгалтерського обліку, звітності тощо).

Найбільш типові порушеннями в операціях виробництва та реалізації продукції:

- утворення необлікованих резервів (лишків) сировини та матеріалів на виробництві;
- випуск та реалізація необлікованої готової продукції;
- нестача та псування товарно-матеріальних цінностей на виробництві.

Досліджуючи операції з обліку виробництва та реалізації готової продукції, експерт-бухгалтер має керуватися нормативними актами, що регламентують ведення бухгалтерського обліку, а також відомчими інструкціями, що регламентують порядок обліку витрат виробництва, випуску та реалізації готової продукції, робіт, послуг у даній галузі.

6. Методика експертного дослідження операцій з нарахування та виплати заробітної плати

Як правило, експертне дослідження операцій, пов'язаних з розрахунками з оплати праці, проводять за такими етапами:

1. Аналіз штатної дисципліни.
2. Перевірка законності оплати праці працівників, що працюють за сумісництвом. Такі працівники отримують заробітну плату за фактично виконану роботу. Необхідно зазначити, що робота за сумісництвом також здійснюється на підставі трудового договору.

Слід зазначити, що всі правові відносини, пов'язані з укладанням і виконанням трудового договору, регулюються Кодексом законів про працю України від 10.12.71 р. № 322-УПІ (зі змінами і доповненнями) станом на 11.03.03 р.

Певні види робіт можуть виконуватися на підставі угод (договорів) цивільно-правового характеру, які часто плутають із трудовими договорами (особливо з трудовим договором, що укладається на час виконання певної роботи). До таких угод цивільно-правового характеру, умови яких дуже схожі з обов'язками, покладеними на сторони за трудовими договорами, належать договори підряду, комісії, доручення та ін.

У випадках укладання угод цивільно-правового характеру правовідносини регулюються Цивільним кодексом України і ци-

вільним законодавством. Усі ці особливості трудових відносин мають враховуватись експертом-бухгалтером під час перевірки операцій з нарахування та виплати заробітної плати (винагороди) працівникам підприємства.

3. Перевірка правильності встановлення тарифних ставок і окладів працівникам підприємств, організацій та установ України.

Основою організації оплати праці є тарифна система, яка включає: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Тарифна система оплати праці використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників — залежно від їхньої кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є базою для формування та диференціації розмірів заробітної плати. Експерту потрібно керуватися рекомендаціями постанови КМ України «Про єдині тарифні умови оплати праці працівників і службовців масових професій і посад» і відповідними додатками до неї, де наводиться єдина тарифна сітка оплати праці працівників масових професій і переліки професій з віднесенням їх до розрядів тарифної сітки.

4. Перевірка стану розрахунків з оплати праці починається із зіставлення показників поточної і річної звітності з даними аналітичного й синтетичного обліку заробітної плати. Так, аналітичні дані про структуру заробітної плати за окремими видами виплат і розподілу її між дільницями, цехами і відділами підприємства мають відповідати записам у відомості № 12 і журналі-ордері № 10. Сальдо за рахунками 65 і 66 Головної книги на кінець кожного кварталу мають відповідати даним бухгалтерських балансів.

Для контролю за правильністю визначення заробітку працівників, що перебувають на погодинній оплаті праці, використовують показники табельного обліку.

5. Обсяги виконаних ремонтних і будівельних робіт. Перевірка з метою встановлення приписок за цими видами робіт вимагає спеціальних знань як у галузі технології, так і в проектно-кошторисній справі. Тому для проведення експертної оцінки правильності складання кошторисів і визначення фактичних обсягів будівельних і ремонтних робіт експерт-бухгалтер може скористатися послугами експертів інших галузей знань.

Після експертного визначення фактичних обсягів робіт і зіставлення їх з обсягами, зазначеними в договорі, експерт-бухгалтер за допомогою слідчого повинен установити, чи дійсно ці роботи виконувалися сторонніми особами. У договорі підряду обов'язково мають бути зазначені всі дані про виконавців: прізвище та

ініціали, серія і номер паспорта, ідентифікаційний код, домашня адреса і номер телефону.

6. Перевірка правильності нарахування виплат.

Для перевірки правильності нарахування виплат за невідпрацьований час, передбачений трудовим законодавством, експерт повинен перевірити відповідність розрахунків «Порядку обчислення середньої заробітної плати», затверджені постановою КМУ від 26.09.2001 р. № 1266. Склад виплат, що враховуються для обчислення середньої заробітної плати, визначається Інструкцією зі статистики заробітної плати, затверджені наказом Міністерства статистики України від 11.12.1995 р. № 323. Середня заробітна плата працівників за місяць (квартал, рік) у цілому по підприємству, установі, організації обчислюється діленням сум, нарахованих з фонду оплати праці працівників у грошовій формі, на середньоспискову чисельність працівників, що береться для розрахунку середньої заробітної плати, та інших середніх показників (середньоспискову чисельність усього персоналу в еквіваленті повної зайнятості) за відповідний період.

Середню заробітну плату для оплати тарифних, додаткових відпусток і відпусток на навчання (у разі навчання без відриву від виробництва), а також розмір компенсації за невикористану відпустку розраховують, виходячи з виплат за останні 12 календарних місяців перед місяцем надання відпустки.

У всіх інших випадках збереження середньої заробітної плати та розрахунку допомоги з тимчасової непрацездатності середньомісячна заробітна плата має розраховуватися за останні два календарних місяці роботи. Якщо працівник пропрацював менше двох місяців, то середня заробітна плата розраховується за фактично відпрацьований час. При цьому експерт має пам'ятати, що у випадках законодавчого підвищення тарифних ставок і посадових окладів заробітна плата й інші виплати, що беруться до уваги для розрахунку середнього заробітку, мають коригуватися на коефіцієнт їхнього підвищення.

7. Порядок надання відпусток регулюється Законом України «Про відпустки», затвердженим постановою ВР України від 15.11.1996 р. № 505/96ВР. Право працівника на щорічні основну та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи настає після закінчення шести місяців безперервної роботи на даному підприємстві. Загальна тривалість щорічних основної та додаткових відпусток не може перевищувати 59 календарних днів, а для працівників, зайнятих на підземних гірничих роботах, — 69 календарних днів. Заробітна плата працівникам за час

відпустки виплачується не пізніше, ніж за три дні до її початку. Порядок обчислення заробітної плати працівникам за час щорічної відпустки, додаткових відпусток у зв'язку з навчанням, творчої відпустки, додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, та компенсації за невикористані відпустки встановлюється КМ України.

Експерт-бухгалтер має перевірити порядок оплати відпусток у межах їхньої тривалості, а також законність і правильність створення резерву на оплату відпусток робітників, яка включається в собівартість продукції, що випускається, і наданих послуг.

Експерт-бухгалтер, керуючись законодавчими актами та іншими нормативними документами, повинен перевірити обґрунтованість нарахування допомоги з тимчасової непрацездатності родинам з дітьми, громадянам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, та ін.

8. Законність і правильність утримань із заробітної плати.

Відповідно до чинного законодавства бухгалтерія підприємства (організації, установи) має здійснювати такі види утримань:

- прибутковий податок з громадян (податок з доходів фізичних осіб);
- страхові внески до Пенсійного фонду;
- збір до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- збір до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- профспілкові внески (на підставі заяв працівників);
- аліменти (за виконавчими листами судових органів);
- за виданий підприємством кредит;
- за брак та заподіяні підприємству матеріальні збитки;
- різні види добровільних утримань за заявою громадян.

З 01.01.2004 р. набув чинності Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. № 889-TV із змінами, внесеними згідно із Законом України від 27.11.2003 р. № 1314-IV. Основна ставка оподаткування встановлюється на рівні 13 % з виділення пільгового оподаткування осіб, які мають право на соціальні пільги (ст. ст. 5—6 даного Закону).

Суттєво змінено нормативну базу для нарахування податків. Експерт-бухгалтер повинен перевірити на підприємстві, що перевіряється, правильність утримань із заробітної плати (за видами утримань).

Одночасно з перевіркою правильності нарахування заробітної плати експерт має перевірити і порядок нарахування роботодав-

цями внесків до державних цільових фондів, базою для визначення яких є фактичні витрати на оплату праці найманих робітників, а саме:

- до Пенсійного фонду (33,2 %);
- до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (1,3 %);
- до Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (1,5 %);
- до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань (0,66—13,6 — в залежності від класу професійного ризику виробництва). Здійснюючи перевірку розрахунків за цими зборами, експерт зобов'язаний дослідити:

- правильність нарахування внесків і визначення страхових тарифів;
- законність використання пільг;
- своєчасність перерахування коштів до цільових фондів;
- правильність відображення в обліку операцій з нарахування і сплати зазначених зборів.

9. Перевірка достовірності розрахункових і платіжних відомостей із заробітної плати.

Серед видаткових касових документів, за якими видається готівка, найбільшу питому вагу мають розрахунково-платіжні та платіжні відомості. Саме завдяки підробленням у цих документах приховуються розкрадання грошей з каси, призначених для виплати заробітної плати. Ці підроблення можуть бути викриті способом підрахунку підсумків у розрахунково-платіжних відомостях як по горизонталі (рядках), так і по вертикалі (стовпцях). Кінцеві підсумки порівнюють із сумою, зазначеною у видатковому касовому ордері та в первинних документах з нарахування заробітної плати.

Документування підроблень, викритих за допомогою арифметичної перевірки розрахунково-платіжної відомості, здійснюється на підставі таких документів:

- розрахунково-платіжна або платіжна відомість;
- видатковий касовий ордер;
- журнал обліку прибуткових та видаткових ордерів;
- касова книга та касовий звіт;
- наряди на оплату праці або табелі обліку робочого часу.

Вибірково можна перевірити, чи не записані в розрахунково-платіжні відомості підставні особи. Для цього порівнюються прізвища осіб, які внесені у відомість, з даними обліку особового

складу підприємства. Порівнюються підписи працівників у відомості на одержання заробітної плати за будь-який місяць і підписи на заявах про прийняття на роботу або у відомостях за попередні чотири-п'ять місяців. Це дозволяє розкривати випадки видачі заробітної плати підставним і вигаданим особам. У разі виявлення певної суми готівки, яка одержана не тією особою, кому була призначена, через підроблення розрахунково-платіжної відомості, призначається ревізія з ініціативи органів внутрішніх справ.

10. Перевірка необґрунтованих виплат заробітної плати. Способи необґрунтованих виплат заробітної плати можна розділити на дві основні групи:

- виплати, проведені за документами, необґрунтовано складеними бухгалтерськими розрахунковими працівниками;
- виплати, проведені на підставі документів, необґрунтовано складених іншими посадовими особами. Необґрунтовані виплати заробітної плати насамперед здійснюються в разі виконання розрахунковими працівниками, що ведуть розрахунки із зарплати, обов'язків касира або в разі змови розрахункових працівників, які мають право підпису касових документів.

Найпоширенішими способами необґрунтованих виплат є:

- повторна виплата заробітної плати тим самим особам за той самий платіжний період;
- неправильний підрахунок у платіжних відомостях підсумкових сум, що належать до видачі, та утримання із заробітної плати;
- видача позапланових авансів без подальшого їх утримання;
- виплата депонованих сум не тим особам, яким вони призначені.

Необґрунтовані виплати заробітної плати можуть здійснюватися на підставі помилкових даних, що надаються робітниками, які ведуть облік виробітку та відпрацьованого часу. Наприклад, такі виплати можуть здійснюватися за рахунок:

- виплати заробітної плати за операції, які фактично не виконувалися;
- завищення розцінок.

11. Перевірка правильності оформлення відповідних документів на виплату депонованих сум.

Депонентом вважається особа, яка з тих чи тих причин своєчасно не отримала заробітну плату, додаткову заробітну плату, премію тощо. Ознакою можливих розкрадань грошових коштів через привласнення депонованих сум може бути такий показник використання трудових ресурсів, як відносно велика плінність кадрів на підприємстві.

Механізм розкрадання готівки через привласнення депонованих сум полягає в тому, що касир у змові з бухгалтером підробляють підпис депонента в розрахунково-платіжній відомості або в депонентській відомості, або у видатковому касовому ордері. Проте за заробітною платою, яка не отримана своєчасно, працівник пізніше звертається в бухгалтерію, тому на практиці привласнення депонованої заробітної плати у порівнянні з привласненням інших видів грошової винагороди зустрічається рідко.

Для виявлення та документування даного способу розкрадання грошових коштів необхідно проаналізувати такі документи:

- розрахунково-платіжну відомість (або платіжну відомість);
- депонентську відомість;
- видатковий касовий ордер;
- особистий рахунок та картку депонента;
- журнал реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів;
- касову книгу та касовий звіт;
- накази про прийняття на роботу та звільнення з роботи;
- розрахунково-платіжні відомості, інші службові документи

за попередній період, в яких містяться підписи депонентів.

У ході перевірки та аналізу документів порівнюються підписи працівників підприємства (у тому числі й звільнених), що зазначені в розрахунково-платіжній відомості, депонентській відомості чи у видатковому касовому ордері (залежно від того, за яким з цих документів отримані готівкові кошти), з підписами у документах відділу кадрів. Визначається, чи правильно зроблено перенесення депонованих сум з розрахунково-платіжної відомості до депонентської відомості, журналу обліку депонованих сум та депонентської картки. За наявності підстав з ініціативи органу внутрішніх справ призначається ревізія. Після порушення кримінальної справи може бути призначена почеркознавча експертиза.

Ефективність боротьби з корисливими правопорушеннями, у тому числі з правопорушеннями, пов'язаними з виплатою заробітної плати, залежить від професіоналізму кадрів правоохоронних органів, а також експертів-бухгалтерів, від опанування ними бухгалтерського обліку, контролю, економічного аналізу, фінансового та господарського права, зокрема тактичних і методичних аспектів використання документів під час виявлення та розслідування таких злочинів.

За умов реформування економіки України найчастіше змінюється нормативна база з питань оплати праці, тому експерт-бухгалтер має постійно стежити за цими змінами та враховувати їх у своїй практичній діяльності.

7. Методика експертного дослідження операцій, пов'язаних з обігом цінних паперів

Важливою особливістю перевірки операцій із цінними паперами є необхідність комплексного розгляду питань, пов'язаних з їхнім обігом, що є складним предметом судово-бухгалтерської експертизи. А самі цінні папери мають при цьому оцінюватися експертом як самостійний об'єкт дослідження. Усе це потребує від експерта застосування в ході дослідження значного обсягу спеціальних знань про емісію і обіг цінних паперів, а також про особливості оподаткування здійснюваних з ними операцій.

Відповідно до чинного законодавства в Україні можуть випускатися й обертатися такі види цінних паперів: акції, облігації внутрішніх державних і місцевих позик, облігації підприємств, державні казначейські білети, ощадні сертифікати, векселі й т. ін.

Перевірка бланків цінних паперів.

На першому етапі експертизи необхідно провести формальну перевірку бланків цінних паперів. Такі бланки можуть виготовлятися тільки спеціалізованими відділеннями на поліграфічних підприємствах, що мають необхідне устаткування, технологію, матеріали, рівень кваліфікації фахівців, умови зберігання, обліку і транспортування матеріалів, напівфабрикатів і готової продукції. Тому експерту-бухгалтеру необхідно перевірити, чи є в суб'єктів підприємницької діяльності, які виготовляють чи ввозять бланки цінних паперів, відповідна ліцензія Міністерства фінансів України. Самостійне виготовлення бланків цінних паперів підприємствами і банками забороняється. Якщо в експерта-бухгалтера виникнуть будь-які сумніви відносно доброякісності досліджуваних бланків цінних паперів, він вправі вимагати у слідчого, прокурора чи суду призначення відповідної технічної експертизи документів.

Перевірка наявності ліцензій.

Відповідно до чинного законодавства професійну діяльність на ринку цінних паперів, у тому числі посередницьку діяльність з випуску й обігу цінних паперів, мають здійснювати юридичні та фізичні особи винятково на підставі спеціальних дозволів (ліцензій). Тому експерт повинен також перевірити наявність таких ліцензій у підприємств і громадян, які здійснювали таку професійну діяльність із цінними паперами.

Перевірка наявності у підприємства (емітента) свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Підприємство (емітент) має право на випуск акцій тільки з моменту реєстрації цього випуску в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Тому під час перевірки операцій з емісії цінних паперів експерту необхідно перевірити наявність у підприємства свідоцтва про реєстрацію випуску акцій. Якщо підприємство випускає привілейовані акції, то експерт-бухгалтер має перевірити, щоб сума таких акцій не перевищувала десяти відсотків статутного фонду акціонерного товариства. На цьому самому етапі дослідження експерту необхідно перевірити правильність поділу в обліку підприємства, що здійснює емісії акцій, номінальної вартості розповсюджених акцій і суми емісійного доходу, тобто суму перевищення доходів від первинної емісії власних акцій над їхньою номінальною вартістю.

Підприємства й організації можуть купувати акції, облігації, ощадні сертифікати тільки за рахунок власних коштів. Тому експерт-бухгалтер має перевірити, щоб для придбання таких цінних паперів не використовувалися кредити банків та інші позикові кошти.

Аналіз експертної практики з питань, пов'язаних з обігом цінних паперів, свідчить, що з метою повного і всебічного вивчення обставин справи експерт-бухгалтер у процесі дослідження має виконати такі завдання:

- визначити коло операцій, що підпадають під визначення торгівлі цінними паперами;
- дослідити повноту й обґрунтованість відображення доходів і витрат від торгівлі цінними паперами;
- перевірити своєчасність відображення в податковому обліку валових доходів і валових витрат від торгівлі цінними паперами.

Перевірка ведення реєстру власників цінних паперів.

Емітент іменних цінних паперів зобов'язаний забезпечити ведення реєстру власників таких паперів. Діяльність з ведення такого реєстру здійснює емітент або реєстратор. Якщо кількість іменних цінних паперів емітента перевищує 500 (максимальне число для самостійного ведення реєстру), емітент зобов'язаний доручити ведення реєстру спеціальному реєстратору через укладання спеціального договору. Причому ведення реєстру повинні здійснювати працівники, що мають спеціальні кваліфікаційні сертифікати Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Тому експерт зобов'язаний перевірити порядок ведення реєстру іменних цінних паперів (наявність атестованого працівника чи договору з реєстратором).

Перевірка достовірності цінних паперів.

З метою встановлення достовірності пред'явлених на дослідження цінних паперів експерт-бухгалтер повинен перевірити повноту заповнення їх реквізитів.

Акція має містити такі реквізити:

- найменування цінного папера;
- найменування емітента і його місцезнаходження;
- код випуску цінного папера;
- серія і номер сертифіката;
- серія і номер акції;
- дата випуску;
- тип і категорія акції;
- номінальна вартість;
- найменування (прізвище) власника;
- розмір статутного фонду акціонерного товариства на день випуску акцій;
- термін виплати дивідендів;
- підпис керівника чи іншої уповноваженої особи;
- реквізити реєстродержателя.

Бланки цінних паперів повинні мати такі реквізити підприємства-виготовлювача:

- повне чи скорочене найменування підприємства, що виготовило бланки цінних паперів, або його код;
- номер замовлення;
- дату випуску (рік і квартал).

До акції може додаватися купонний листок на виплату дивідендів, що має містити такі дані:

- порядковий номер купона на виплату дивідендів;
- порядковий номер акції, за якою виплачуються дивіденди;
- найменування акціонерного товариства;
- рік виплати дивідендів.

Експертиза бланків цінних паперів і документів суворого обліку проводиться на вимогу замовника та за його рахунок.

Перевірка операцій з виплати дивідендів.

Дивіденди — це платіж, який провадиться юридичною особою на користь власників (довірених осіб власника) корпоративних прав, емітованих такою юридичною особою, у зв'язку з розподілом частини її прибутку.

До дивідендів не включаються виплати юридичної особи, пов'язані зі зворотним викупом акцій, часток (паїв), раніше емітованих такою юридичною особою.

Перевіряючи операції з виплати дивідендів, експерт-бухгалтер має виходити з того, що джерелом цих виплат може бути тільки загальний прибуток акціонерного товариства.

Основними напрямками судово-бухгалтерської експертизи операцій із цінними паперами є перевірка бланків цінних паперів, наявності ліцензій, наявності у підприємства свідоцтва про реєстрацію випуску акцій, документів про ведення реєстру власників цінних паперів, достовірності цінних паперів, операцій з виплати дивідендів. Важливим аспектом судово-бухгалтерської експертизи операцій із цінними паперами є перевірка звітності, тому, проводячи експертизу, необхідно звернути увагу на правильне оформлення та відповідність даних звітності емітентів цінних паперів.

8. Методика проведення судово-бухгалтерської експертизи фінансових результатів діяльності підприємства

Основними джерелами, спираючись на які бухгалтер-експерт має дослідити фінансову діяльність підприємства, є:

- законодавчі акти про підприємства і підприємництво;
- нормативно-методичні документи, що регламентують ведення бухгалтерського обліку;
- наказ про облікову політику підприємства;
- нормативні документи з виробництва і реалізації продукції;
- розрахунок собівартості реалізованої продукції;
- договори, якими оформлено операції з реалізації продукції (робіт, послуг) та іншого вибуття активів (договори купівлі-продажу та ін.);
- розрахункові документи (рахунки, виставлені покупцям на оплату відвантаженої продукції);
- податкові накладні (для визначення обсягів зобов'язань з ПДВ);
- реєстри аналітичного та синтетичного обліків;
- первинні документи, зокрема «Акт на списання основних засобів», «Накладна на відпуск матеріалів», товарно-транспортні накладні, накладні на відвантаження готової продукції та ін.;
- документи, що засвідчують факти здійснення інвестиційної та фінансової діяльності;

- розрахунок обґрунтованості понесених підприємством витрат від надзвичайних подій та отриманих у результаті цих подій доходів;

- форми фінансової звітності (Ф.1, Ф.2);
- декларація про прибуток підприємства;
- матеріали попередніх ревізій і перевірок правильності визначення фінансових результатів;
- останній аудиторський висновок;
- рішення судів про визнання дебітора неплатоспроможним;
- інформація правоохоронних органів.

Методичні прийоми та методика проведення судово-бухгалтерської експертизи фінансових результатів діяльності підприємства включають:

- розрахунково-аналітичні (економічний аналіз; аналітичні та статистичні розрахунки; економіко-математичні);

- документальні (відповідність відображених операцій вимогам чинного законодавства; формальна й арифметична перевірка документів, в яких відображається здійснення господарських операцій, реєстрів аналітичного та синтетичного обліку, фінансової звітності; зустрічна перевірка документів; логічний контроль правильності відображення взаємозв'язаних операцій та ін.);

- органолептичні (контрольні заміри робіт; технологічні експертизи; суцільні (безперервні) спостереження тощо);

- прийоми узагальнення, оцінювання і реалізації результатів експертизи (аналітичне групування доказів; групування проміжних результатів експертизи; узагальнення результатів дослідження та складання висновку експерта; розробка пропозицій з профілактики правопорушень; вручення висновку бухгалтера-експерта правоохоронним органам; реалізація пропозицій із профілактики правопорушень; реалізація результатів експертизи у суді).

Загалом дані про фінансовий результат підприємства (порівняння доходів і витрат) є одним з найпростіших об'єктів для фальсифікації. Це пов'язано зі значною кількістю документів, рахунків обліку, що використовуються для їх визначення і відображення. Тому перед бухгалтером-експертом постає завдання з'ясувати правильність відображення і зіставлення доходів і витрат (рис. 5.1).

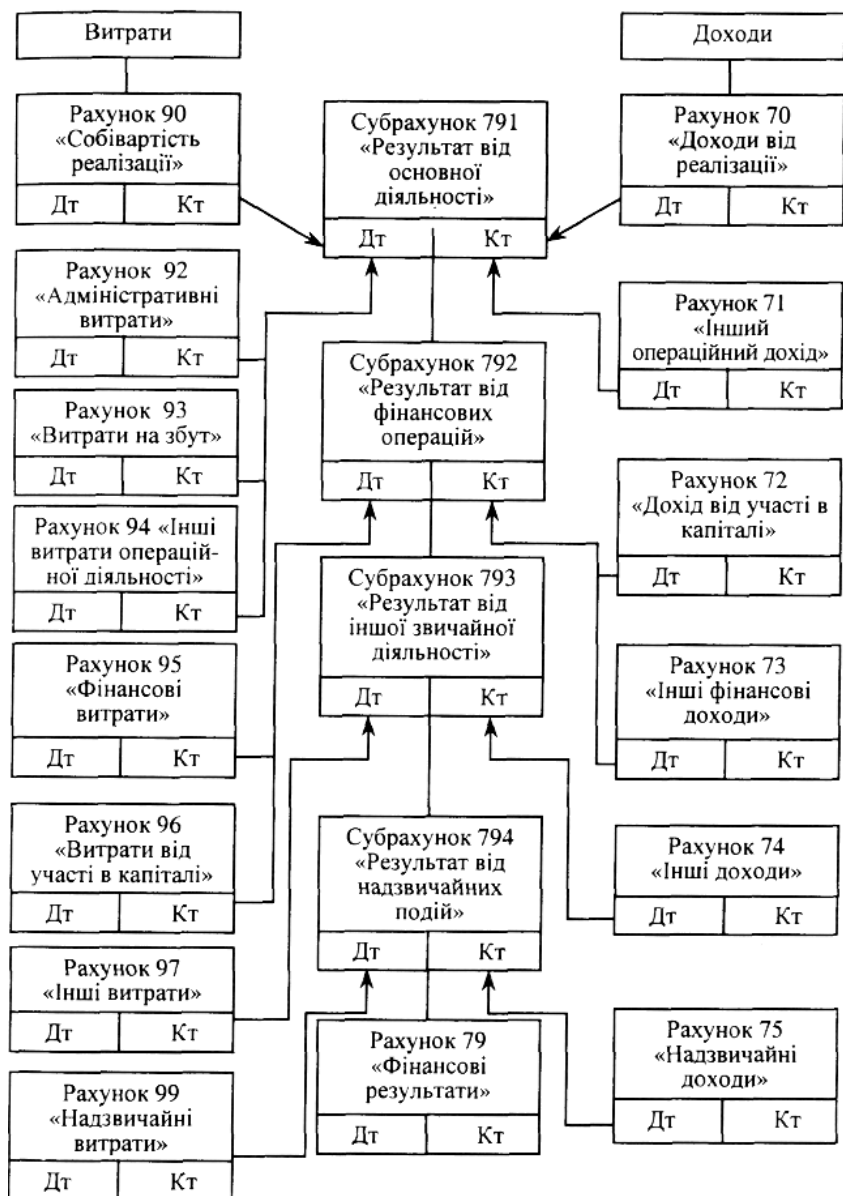

Рис. 5.1. Схема формування фінансового результату на рахунках бухгалтерського обліку

Фінансовий результат може бути значно спотворений у результаті:

- неправильного визначення собівартості реалізованої продукції (віднесення до її складу витрат, що покриваються за рахунок фінансового результату діяльності, завищення норм витрат сировини та матеріалів, неправомірного завищення норм списання від природних втрат, завищення цін на сировину та матеріали, використані у виробництві, неправильність списання понаднормативних витрат, неправильний розподіл загальновиробничих витрат та ін.);

- неповноти відображення отриманих підприємством доходів;
- помилок у розрахунку податку на прибуток;
- неточного відображення сплачених штрафів, пені, неустойки;
- неправомірного списання дебіторської заборгованості до завершення терміну позовної давності;

- завищення витрат на позареалізаційні операції (сплачені штрафи, фінансові витрати, втрати від інвестиційної діяльності, надзвичайних подій).

Судово-бухгалтерська експертиза фінансових результатів діяльності підприємства є одним з найтриваліших процесів. Вона потребує перевірки не лише окремих сторін діяльності підприємства, а всієї сукупності операцій, оскільки вони формують фінансовий результат діяльності суб'єкта господарювання.

9. Методика проведення судово-бухгалтерської експертизи правопорушень, пов'язаних із ухиленням від сплати податків

Основним завданням чинного законодавства в Україні є захист законних інтересів держави, підприємців і споживачів у господарській сфері. Найбільша питома вага серед правопорушень у сфері економіки припадає на порушення податкового законодавства. Несплата податків кваліфікується як шкода, заподіяна державі, а тому ст. 212 Кримінального кодексу України, який набрав чинності з 01.09.2001 р., передбачає:

- умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка

зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років;

- ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, — караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років;

- діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судомою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна;

- особа, яка вперше скоїла дане правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо перед притягненням до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори, а також відшкодувала збиток державі.

Під значним розміром грошових коштів слід розуміти таку суму податків, зборів та інших обов'язкових платежів, яка в тисячу і більше разів перевищує встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян; під великим розміром — суми податків, зборів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян; під особливо великим розміром — суми податків, зборів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

З огляду на це основними завданнями, що вирішуються в процесі судово-бухгалтерської експертизи правопорушень, пов'язаних з ухиленнями від сплати податків, є:

- установлення фактів порушення податкового законодавства, які призвели до заниження або ухилення від сплати податків у цілому, зборів та інших платежів у бюджет;

- підтвердження розміру матеріального збитку, встановленого матеріалами документальної перевірки;

- установлення обставин, які сприяли ухиленню від сплати податків;

- підтвердження клопотання посадових осіб, діяльність яких було піддано розслідуванню з питань повноти і правильності нарахування та сплати податків до бюджету;

- установлення осіб, які несуть відповідальність за повноту і правильність нарахування і сплати податків до бюджету та які допустили вказані правопорушення.

Матеріали або джерела інформації, що направляються для дослідження експерту-бухгалтеру, поділяються на основні та додаткові.

Основні джерела інформації:

- оригінал акта про перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства, організації чи установи державною податковою адміністрацією з усіма додатками;

- письмові пояснення керівника, головного бухгалтера та інших посадових осіб щодо висновків перевірки;

- вилучені оригінали документів, облікових реєстрів, форми фінансової та податкової звітності, що підтверджують факти порушень у сплаті податків;

- дані про майно підприємства, наявність і рух грошових коштів на рахунках у банку;

- інші матеріали справи (договори, аудиторські висновки, акти ревізій, висновки інших судових експертиз тощо).

Додатковими джерелами інформації є свідчення працівників податкової адміністрації, які безпосередньо здійснювали контроль за виконанням податкового законодавства суб'єктами підприємницької діяльності.

Крім того, як джерело інформації експерт-бухгалтер може використовувати зафіксовані в протоколах свідчення певних категорій працівників підприємств і організацій, де були здійснені правопорушення. До таких категорій належать працівники бухгалтерій, складів, секретарі, водії, охорона та ін.

З їхніх свідчень можна отримати дані про порядок ведення на підприємстві бухгалтерського обліку, умови здійснення окремих господарських операцій, місця зберігання матеріальних цінностей, грошових коштів, бухгалтерських та інших документів, що підтверджують факти правопорушень.

Характерною особливістю правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, є те, що вони всі віддзеркалюються в первинних документах, облікових реєстрах і звітних формах, які

нерідко складені з порушенням вимог щодо організації і ведення фінансового, управлінського, податкового обліків та звітності.

Дані цих документів є підґрунтям для висновку бухгалтера-експерта у даній справі. До таких документів відносять:

- установчі документи підприємства (статут, установчий договір, свідоцтво про реєстрацію як платника податків і зборів);
- документи з обліку касових і розрахункових документів (прибуткові й видаткові касові ордери, касові звіти, книги обліку розрахункових операцій, платіжні доручення, виписки банку, картки зі зразками підписів осіб, які мають право розпоряджатись грошовими коштами підприємства);
- документи з обліку матеріальних цінностей (товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури, картки складського обліку тощо);
- накази, розпорядження, протоколи загальних зборів, службове листування;
- бухгалтерські реєстри та фінансова звітність;
- документи і реєстри податкового обліку (податкові накладні, книги обліку придбання і продажу товарів);
- податкові декларації та додатки до них.

Якщо експерт-бухгалтер виявив, що ухилення від сплати податків відбулося через унесення у відповідні документи поправок, змін чи доповнень, а також способи виправлень підчисткою і підрубкою підписів, унесенням нового тексту в заповнений документ, то він має право направити слідчому клопотання про призначення техніко-криміналістичної експертизи документів.

Суттєво!

Серед економічних злочинів особливе місце належить злочинам у сфері оподаткування. Це — приховування прибутків, ухилення від сплати податків. Тому судово-бухгалтерська експертиза у справах, пов'язаних з ухиленнями від сплати податків, потребує значного терміну та істотних витрат грошових коштів.

10. Особливості експертного дослідження товарних операцій у торгівлі

До найбільш важливих і характерних експертних завдань у дослідженні документів торгового підприємства відносять:

- установлення фактичних даних, пов'язаних з нестачею або надлишками товарно-матеріальних цінностей або грошових коштів;

- визначення правильності документального оформлення операцій із приймання, зберігання та реалізації товарів і тари;

- підтвердження документальним обґрунтуванням оприбуткування товарів і тари з урахуванням висновку інших видів експертиз;

- виявлення невідповідності (розбіжностей) у списанні й оприбуткуванні грошової виручки;

- установлення відповідності відображення в бухгалтерських документах фінансово-господарських операцій вимогам нормативних актів і положенням бухгалтерського обліку;

- з'ясування відповідності свідчень осіб, які проходять у справі, даним, що містяться в документах;

- уточнення кола осіб, за якими згідно з документальними даними в період, коли проходить дослідження, значились товарно-матеріальні цінності та грошові кошти;

- виявлення недоліків у організації і веденні бухгалтерського обліку і контролю, які сприяли утворенню матеріальних збитків або ставали перепонами для їхнього своєчасного виявлення.

Суттєво!

Експертне дослідження операцій з товарами пов'язане з аналізом документів, у яких відображено всі етапи товарного обороту: надходження, зберігання, списання різних втрат, реалізація, переоцінка, відомості про фактичні залишки тощо.

Дослідження руху товарів здійснюється за одержання таких показників:

- залишок товарів згідно з описом інвентаризації на початок періоду, що досліджується (в загальній сумі та з розбивкою по окремих приміщеннях, секціях тощо);

- надходження за міжінвентаризаційний період (загальна сума, у тому числі: надходження зі складу, від постачальників тощо);

- разом (надходження за залишками);

- витрати товарів за той самий період (усього, у тому числі документовані витрати всіх видів, здавання виручки);

- залишок товарів згідно з документальними даними;

- залишок товарів згідно з описом інвентаризації на кінець періоду, що досліджується;

- результат до застосування норм природних втрат:

- а) нестача; б) лишки;

- нарахування і застосування норм природних втрат, кінцевий результат:

- а) нестача; б) лишки; в) економія природних втрат.

Суттєво!

Досліджуючи документи торгового підприємства, експерт зобов'язаний особливо ретельно проаналізувати всі матеріали як за формою, так і щодо суті даних, що в них містяться.

Особливе значення в судово-бухгалтерській експертизі товарних операцій торгівлі мають матеріали інвентаризації. Перевіряючи документацію щодо руху товарних запасів у крамниці, експерт установлює факти, пов'язані з нестачами або лишками на дату проведення кожної інвентаризації. Перед початком дослідження необхідно впевнитись у наявності всіх описів, передусім на початок і кінець періоду, що аналізується.

Наступним завданням судово-бухгалтерської експертизи в торгівлі є оцінювання правильності та своєчасності оприбуткування товарів.

У результаті всебічного дослідження встановлюються факти:

- неопробування товарів (повністю або частково);
- несвоєчасного їх оприбуткування з метою тимчасового приховування нестачі;
- неправильного віднесення на рахунки бухгалтерського обліку сум торгової знижки з метою зменшення величини прибутку товарів;
- необґрунтованого зниження якості (кондиції) або зниження цін під час оприбуткування (з тією самою метою);
- невідповідності прибуткових документів розрахунковим операціям з оплати одних і тих самих товарів.

Слідом за перевіркою оприбуткування товарів провадять експертне дослідження видаткових операцій з товарами.

Кожний вид витрат потребує специфічних прийомів експертного аналізу, проте загальний принцип оцінки документа за формою і суттю залишається незмінним і передбачає:

- нормативну перевірку;
- арифметичну перевірку;
- порівняння однорідних записів у документах і облікових регістрах.

Виручку експерт-бухгалтер аналізує способом порівняння даних касових і товарних звітів із записами в книгах касирів і журналах-ордерах за супровідними рахунками. При цьому особливу увагу звертають на хронологічну послідовність документів, правильність підрахунку підсумку в них. Використовуючи метод зустрічної перевірки, експерт-бухгалтер з'ясовує достовірність відображення операцій, пов'язаних з надходженням виручки в касу підприємства і здаванням її на рахунки в банк.

11. Бухгалтерський облік в умовах функціонування автоматизованої обробки інформації за допомогою бухгалтерської програми «1С» (на прикладі розрахунків з персоналом з оплати праці та заробітної плати)

Тепер в Україні дуже широко використовуються засоби обчислювальної техніки — це привело до появи нових прийомів і методів організації обліку.

Нині відбувається швидке оснащення організацій комп'ютерами. Вони дозволяють накопичувати дані як безпосередньо в облікових реєстрах (картках, вільних листах та ін.), так і на машинних носіях інформації (наприклад на жорсткому диску, дискетах).

Комп'ютерна система бухгалтерського обліку характеризується повною автоматизацією обробки і систематизації облікової інформації. При цьому будь-які дані можуть відображатись в обліку одразу після їх введення в інформаційну базу даних.

Комп'ютерна програма не замінить грамотного бухгалтера, але дозволить заощадити його час і сили за рахунок автоматизації рутинних операцій, швидше знайти арифметичні помилки в обліку і звітності, оцінити поточний фінансовий стан підприємства та його перспективи.

Бухгалтерські програми повинні забезпечувати якісне ведення обліку, бути надійними і зручними в експлуатації. У функціональному аспекті бухгалтерські системи повинні, принаймні безпомилково, робити арифметичні розрахунки; забезпечувати підготовку, заповнення, перевірку і роздрукування первинних і звітних документів довільної форми; здійснювати безпомилкове перенесення даних з однієї друкованої форми в іншу; нагромаджувати підсумки і робити обчислення відсотків; забезпечувати звертання до даних і звітів за минулі періоди (вести архів).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ірина Анатоліївна ВОЛКОВА

СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА

Навчальний посібник

Керівник видавничих проєктів — *Б. А. Сладкевич*

Друкується в авторській редакції

Дизайн обкладинки — *Б. В. Борисов*

Редактор — *О. О. Лісна*

Коректор — *С. С. Савченко*

Підписано до друку 02.10.2008. Формат 60х84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.

Умовн. друк. арк. 4,7.

Наклад 1000 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК № 2458 від 30.03.2006